

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
Навчально-науковий інститут публічного управління та
адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Виконав: студент 6 курсу 635 групи

галузь знань:

28 Публічне управління та адміністрування

Сокирка Михайла Степановича

Керівник: доктор наук з державного управління,

професор, директор ННПУА

Ємельянов Володимир Михайлович

Рецензент: доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри публічного управління та адміністрування

Євтушенко Олександр Нікіфорович

м. Миколаїв - 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	6
1.1. Загальна характеристика громадянського суспільства.....	6
1.2. Види інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні та нормативно-правова основа їх регулювання.....	17
1.3. Релігійні організації, як частина громадянського суспільства.....	28
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ.....	36
2.1. Основні трансформаційні процеси формування та дії громадянського суспільства в період незалежності України.....	36
2.2. Особливості розвитку громадянського суспільства в умовах війни.....	48
2.3 Роль молоді та громадянської активності, як дієвої сили громадянського суспільства.....	54
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	65
3.1. Громадянське суспільство та місцеве самоврядування.....	65
3.2. Громадський контроль, як спосіб забезпечення народовладдя.....	74
3.3. Зарубіжний досвід взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади	87
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми. Громадянське суспільство є основою демократичного розвитку для будь якої країни. Конституційний принцип народовладдя є основоположним і означає реальну можливість народу бути джерелом влади в країні. Вплив громадянського суспільства має вияв у спонуканню до прийняття чи зміни необхідних управлінських рішень з боку держави, здійсненні громадського контролю за діями влади. Водночас, громадянське суспільство є об'єктом регулювання та впливу з боку держави. Держава визначає нормативно-правове регулювання організацій громадянського суспільства, їх права, обов'язки, види діяльності. Держава здійснює регулюючий вплив шляхом визначення правових меж та способів діяльності громадянського суспільства, забезпечення прозорості та інформованості суспільства. Громадянське суспільство є певним мірилом справедливості і правомірності дій державних органів, може висловити незгоду, вимагати скасування чи прийняття нового управлінського рішення. Таким чином, держава та громадянське суспільство здійснюють взаємний вплив один на одного.

На сучасному етапі, громадянське суспільство є необхідною рушійною силою розвитку держави, оскільки виражає волю суспільства, його права та інтереси. В Україні, саме громадянське суспільство є важливим каталізатором системних змін, що охоплюють весь суспільний та політичний простір. Революційні перетворення від часів проголошення незалежності України своєю основою мали громадянську активність, небайдужу позицію, сміливість кожного громадянина та готовність відстоювати власну гідність у протигагу неправомірним діям і порушенням суспільних інтересів. Дослідження громадянського суспільства та його правового регулювання з боку держави є актуальним питанням для забезпечення стабільності і демократичного розвитку України. Сьогодні, від громадянського суспільства та його свободи дій в межах правових норм, значною мірою залежить доля країни, інституційні

реформи, боротьба з корупцією. Дієве та активне громадянське суспільство забезпечує контроль і своєчасне реагування на об'єктивні зміни державного, економічного, соціального, правового, інформаційного характеру.

Ступінь дослідженості теми. Питання стуності громадянського суспільства, аналіз його окремих інститутів, зв'язок громадянського суспільства з публічним управлінням, громадянську активність досліджували такі вчені: Третяк С.М., Карасевич А. О., Требін М. П., Томаш Л.В, Тимченко М. С., Палінчак М. М., Давидова Н.О., Мерник А.М, Гончарук В.В. Тетяна Андрійчук, Лотюк О.С., Докаленко В.В., Власенко С.І. Враховуючи особливу роль громадянського суспільства у побудові сильної, демократичної країни, потребує подальшого дослідження окремі аспекти, такі як, забезпечення інтересів громадськості, форми участі громадян та громадського контролю за діями держави, цифровізації державного управління.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз громадянського суспільства та його ролі в сучасній історії України, нормативно-правової основи функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні.

Завдання дослідження. Для досягнення мети визначені такі дослідницькі завдання:

- надати загальну характеристику інститутів громадянського суспільства;
- визначити види інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні та нормативно-правову основу їх регулювання;
- визначити основні трансформаційні процеси формування та дії громадянського суспільства в період незалежності України;
- визначити особливості розвитку громадянського суспільства в умовах війни;
- дослідити роль молоді та громадянської активності, як дієвої сили громадянського суспільства;

- дослідити місцеве самоврядування та його зв'язок з громадянським суспільством;
- дослідити релігійні організації, як частину громадянського суспільства;
- дослідити громадський контроль як спосіб забезпечення народовладдя;
- дослідити зарубіжний досвід взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері громадянського суспільства. його взаємодії з державою.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є громадянське суспільство та його сутність, нормативно-правове регулювання громадянського суспільства.

Наукова новизна. Визначено роль громадянської активності, як дієвої сили громадянського суспільства. Досліджено застосування цифрових технологій, як засобу для нових можливостей участі громадянського суспільства. Досліджено релігійні організації, як частину громадянського суспільства. Здійснено аналіз нормативно-правової бази громадянського суспільства.

Методи дослідження. В магістерській роботі застосовуються такі методи: метод аналізу, дедукції, індукції, логічний метод, історичний метод. Аналізується громадянське суспільство як явище, його ознаки. Методи дедукції та індукції застосовуються при дослідженні окремих явищ та фактів пов'язаних з розвитком громадянського суспільства. Логічний метод застосовується у процесі дослідження громадянського суспільства та висновків. Історичний метод має застосування при дослідженні історичних подій новітньої історії пов'язаних з громадянським суспільством в Україні.

Структура магістерської роботи складається із вступу; трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновку та списку використаних джерел (.. найменування).

Загальний обсяг роботи становить 111 сторінок, із них основного тексту – 95 сторінок, списку використаних джерел – 16 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

1.1. Загальна характеристика громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є багатогранним суспільно-політичним явищем. Видатні мислителі Античності, Середньовіччя та Нового часу виділяли ознаки які характеризують громадянське суспільство, виходячи з розуміння свого часу та відповідних соціально-політичних умов.

Розуміння громадянського суспільства бере свій початок з античних часів, що відображається у працях давньогрецьких мислителів Цицерона та Аристотеля. Так, Цицерон використовував словосполучення громадянське суспільство «*societas civilis*» яким визначав сукупність усіх громадян у державному просторі.

При цьому він зазначав: «Держава є власністю народу, а народом є не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згуртувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою в питаннях права та спільності інтересів» Він підкреслював необхідність рівності прав громадян однієї країни, визначаючи верховенство права та закон тим, що об'єднує громадянське суспільство. [6, с.2].

Аристотель вказував на необхідність приватної власності та рівності по відношенню один до одного, право брати участь у законодавчому та судовому процесах. Однак давньогрецькі філософи не розмежовували громадянське суспільство та державу, визначаючи головною складовою політичну (politike), яка на той час охоплювала всі основні сфери суспільства: сім'я, релігія, освіта, мистецтво, культура [1, с. 2].

Сутність громадянського суспільства можна дослідити через співвідношення публічного і приватного, поділ між якими був чітко вираженим в античні часи. Життя громадянина античного полісу ділилося, на те що належало суто йому, та те, що було публічним. У приватній сфері проявляється природна необхідність, забезпечення якої є передумовою для участі в публічному житті громадянина та забезпечення його соціального існування. Приватна та публічна сфера здійснюють вплив одна на одну, тим самим коригуючи власні недоліки. Таким чином, можна провести аналогію взаємодії громадянського суспільства та держави як приватної та публічної сфери.

Видатний англійський філософ Адам Фергюссон зазначає, що в Античні та інші ранні періоди історії людства, громадянського суспільства у сучасному розумінні не існувало, зважаючи на відсутність статусу особистості у соціальному розумінні, всі дорослі чоловіки, окрім рабів у той час були воїнами, фактично маючи однаковий статус військового службовця держави, що відкидало саму ідею будь-якого простору діяльності поза державного [6, с. 3]. Європейська політико-правова думка визначає та характеризує системоутворюючі чинники громадянського суспільства.

Тома Аквінський відносив домашнє господарство та приватну сферу до відання громадянського суспільства. Першою за значенням він визнавав владу політичну. Економічну владу як владу домашнього рівня він визначав другою. Господарською владою за його визначенням була влада над рабами.

З часом у XVIII ст. формується сфера громадянського неполітичного спілкування до сфери якого відносились всі сфери громадянської зацікавленості та активності, у які держава не повинна була втручатися.

В період Нового часу сформувалася концепція притиставлення суспільства і держави як певну автономію між ними, так зване цивілізоване суспільство (*societas civits*). Вона визначила дві взаємопов'язані сфери: політичну і громадську. Громадська сфера ґрунтується на індивідуальній свободі та автономність громадян, їх праві створювати спілки і об'єднання, здійснювати захист своїх інтересів, протистояти можливому беззаконню та сваволі з боку держави.

Економічна складова є однією з основних у розумінні громадянського суспільства через яку індивіди могли проявляти себе незалежними суб'єктами підприємницької діяльності, які прагнули свободи ринкових відносин та меншого втручання держави в економіку. Економічну сутність громадянського суспільства слід розуміти, як сукупність економічних інститутів та відносин у суспільстві пов'язаних з майновими правами та правом власності, обміном товарів та послуг, виробництвом [5].

Джон Локк використовує поняття «громадянське суспільство» визнаючи певною мірою його першозначемість перед державою. Основою будь-якого суспільства і у тому числі громадянського він вважав власність. Єдиним шляхом до цивілізації він вбачав об'єднання людей, які є вільними та рівними у співтовариства. Громадянський стан він визначав таким, в якому люди об'єднані за допомогою закону та судових установ, на відміну від суспільства природнього стану яке не мало таких інституцій, де кожен сам суддя і месник. Він вважав, що громадянське суспільство виникає тоді, коли об'єднання суспільства досягає такого рівня в якому кожен відмовляється від своєї власної виконавчої влади та передає її суспільству заради спільних інтересів.

Ш.Л. Монтеск'є визначає громадянське суспільство, як ступінь історичного розвитку людства, яка слідує після природнього стану, сім'ї та героїчного часу. Громадянське суспільство він вважає суспільством людей, яке прагнучи нейтралізувати внутрішню ворожнечу об'єдналося та перетворилося на державу. Він розділяє закони громадянські та закони державні, або політичні, які перебувають у необхідній взаємодії. Громадянські закони регулюють відносини властиві громадянському суспільству, а саме: відносини власності, добровільних об'єднань та ін. Державні закони регламентують права та свободи громадян [6, с. 5].

Ж.Ж. Руссо визначає природну свободу, яка обмежується силами індивіда та свободу громадянську, обмежену законом. Моральну свободу, як здатність людини керувати собою за допомогою внутрішнього закону він відносив до сили громадянського суспільства.

Гегель пов'язував громадянське суспільство із егоїстичними потребами індивідів, які узгоджувалися та мали обмеження, встановлені публічною сферою [4, с. 3]. Громадянське суспільство за Гегелем складається з потреб, правових установ, які здійснює судочинство, поліції та громадських спілок, які об'єднували людей за сферою діяльності. Він вважав необхідним створення умов для функціонування громадянського суспільства через принципи правової держави, які є втіленням моральних норм, нероздільних з державним правом.

І.Кант характеризує громадянське суспільство, як таке, в якому кожна людина становить абсолютну цінність, має власну гідність, самостійно творить та визначає власне життя, відповідає за свої дії. І. Кант вважав, що з розвитком суспільства буде досягнуто ідеалу правового громадянського суспільства, яке надасть більшу свободу для розвитку людини. Він зазначав, що громадянське суспільство повинне бути засноване на фундаментальних принципах: свободи людини як члена суспільства, рівності між підданими, самостійності громадянина як частини суспільства [6, с. 6].

Етична, моральна та цивілізаційна складова розуміння громадянського суспільства допомагає зрозуміти його сутність. Адам Фергюссон розділяє дике, варварське та громадянське цивілізоване суспільства, головною ознакою цивілізованості якого він вбачає поступове усунення насильства у людських взаєминах. Таким чином англійська соціальна філософія робить наголос на моральності, вихованості, розвитку суспільної і політичної культури, толерантності яка сприяє плюралізму суспільства [4, с. 2-3].

Г. Гроцій визначає природне право та похідне від нього державне право засобом утворення громадянського суспільства, як спільноти вільних людей та основи держави, які самостійно визначають правила поведінки у суспільстві.

Видатний англійський філософ Томас Гоббс у трактаті «Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної» вперше вводить поняття «громадянське суспільство» у науковий обіг [14, с. 2]. Він визначає громадянське суспільство у зв'язку суспільства та держави, таке суспільство є одержавленим.

Державне управління впорядковує суспільство, протилежністю чого є анархія. При цьому головною причиною держави він вбачає у забезпеченні безпеки громадян, припинення війни «всіх проти всіх», яка притаманна природньому стану, причиною якої є суперництво, недовіра та прагнення до слави, держава закладає основи громадянського суспільства через введення законів, таким чином формується суспільно-політичний стан [2, с. 2-3].

Італійський філософ, політичний діяч Н.Маккіавелі вважав, що государ не повинен порушувати майнових та особистих прав підданих, щоб не викликати ненависті до себе, це вказує на наявність відносин всередині громадськості, відмінних від підданства, що є простором для формування громадянського суспільства. Існують сфери які мають недержавний та неполітичний характер до яких відносяться: сім'я, любов, праця, особисті потреби та ін.

Видатний український політичний діяч В. Липинський вважав, що громадянське суспільство – це люди певної території, які не живуть за рахунок виконання державних функцій і не в змозі безпосередньо здійснювати свої бажання, застосовуючи силу фізичного примусу. Закон він вважав тим, що визначає взаємовідносини громадянського суспільства та держави. Закон діє за умови гармонійного співвідношення сил громадянського суспільства та держави [6, с.8].

Характеристика громадянського суспільства стосується перш за все самого суспільства та його індивідів, як первинної складової такого суспільства. Суспільство, як певна організована група людей має взаємні інтереси та співробітництво. Воно характеризується системою взаємовідносин у різних сферах: економічних, соціальних, політичних, культурних, духовних, світоглядних. Суспільство є системою соціальної взаємодії різних суб'єктів (особа, сім'я, стан, клас, група, нація) об'єднаних сімейними, груповими, класовими, національними відносинами.

Громадянське суспільство є достатньо розвиненим суспільством яке є незалежним від держави але перебуває з нею у зв'язку та взаємодії. Воно реалізує власні інтереси за допомогою самоорганізації та самоврядування, зменшуючи втручання з боку держави. Цінністю громадянського суспільства є автономія та саморегуляція громадянами свого життя. Рушійною силою громадянського суспільства є прагнення до самореалізації людини. Навпроти, поява «людини маси» або «обувателя», який не має реального розуміння свого суспільного та політичного впливу, не сприяє розвитку громадянського суспільства [3, с. 5].

Адам Селігман вважав, що для існування вільного та рівноправного громадянського населення, необхідне існування автономних індивідів з їх суб'єктивними егоїстичними бажаннями, потребами, яких вони прагнуть досягти. Він розглядає громадянське суспільство, як інституційний устрій, що пов'язано політико-правовими засадами демократії та громадянства, правами

та свободами, а також, як моральний обов'язок, систему цінностей та вірувань [11, с.7-9].

Громадянське суспільство є сферою життєдіяльності людей, яка є вільною від прямого впливу з боку державних органів, але водночас воно є організованою системою яка взаємодіє з державою та сферою реалізації приватних інтересів громадян, їх груп та об'єднань. Економічна автономність основою якої є приватна та інші форми власності є необхідною умовою для громадянського суспільства [7, с. 5].

Слід зазначити, що держава та громадянське суспільство здійснюють взаємний системоутворюючий вплив. Так, держава є керуючою системою стосовно громадянського суспільства, підтвердженням чого є обов'язок держави, щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до ст. 3 Конституції України: [8]

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Водночас, громадянське суспільство є автономною саморегулюючою системою, яка здійснює суспільний контроль та визначає межі втручання держави у суспільстві визначає її функції.

Держава є організованою вертикальною системою з визначеною ієрархією, важелями стримувань та противаг, закріпленою компетенцією державних органів та їх посадових осіб. Громадянське суспільство має горизонтальну структуру, яка включає зв'язки та відносини між громадянами, як рівними членами суспільства, їх об'єднань за інтересами та видом діяльності [9, с. 3]. Громадянське суспільство є необхідною умовою для функціонування соціальної та правової держави.

На відміну від державного механізму, де переважає імперативний метод правового регулювання, який визначається тим, що, «заборонено все, що не дозволено законом» з чітко визначеними завданнями та повноваженнями, громадянське суспільство ґрунтується на рівності та приватній ініціативі, основою чого є диспозитивний метод, який передбачає: «дозволено все, що не заборонено законом».

Існують протилежні варіанти можливого співвідношення держави та громадянського суспільства. Перший з них, передбачає відокремлення держави від громадянського суспільства, протидія та підпорядкування його з боку держави. В такому разі відбувається обмеження свободи, відсторонення суспільства від державного управління, задоволення бюрократичних та корпоративних інтересів правлячої політичної сили. Другий варіант взаємодії громадянського суспільства і держави передбачає безсилість та неспроможність до виконання власних функцій держави через домінування та «поглинання» її громадянським суспільством [9, с. 5].

При авторитарному та тоталітарному режимах громадянське суспільство перебуває у активній або пасивній опозиції до влади, в залежності від наявного рівня свободи. Таким чином, основною перешкодою для розвитку громадянського суспільства є домінування держави над суспільством, що призводить до звуження прав і свобод громадян при збільшенні обов'язків перед державою, зниженню громадських ініціатив.

За демократичного режиму громадянське суспільство перебуває у тісній взаємодії з державою, сприяючи ефективному та соціально-обґрунтованому державному управлінню на загальнодержавному та місцевому рівнях. Громадянське суспільство цілком природньо прагне до децентралізації державної влади через передавання частини владних повноважень від органів державної влади органам місцевого рівня. При цьому необхідним є оптимальне співвідношення централізації як державоутворюючої сили та децентралізації. Свобода слова та вільні засоби масової інформації є важливою

складовою громадянського суспільства, оскільки через них надаються розголосу факти зловживання владою, корупції, обмеження прав людини, а також висвітлення та обговорення важливих питань державного розвитку.

Польський соціолог Едмунд Внук-Липинський визначає передумови для формування громадянського суспільства, серед яких є наявність публічного простору з вільним самовираженням суспільних сил, суспільна комунікація без контролю держави, ринкова економіка та захист права власності [11, с. 4].

Громадянське суспільство перш за все є системою соціальних міжособистісних зв'язків недержавного характеру, сформованих суспільством для задоволення власних потреб а також інститутів громадянського суспільства, таких, як сім'я, церква, творчі спілки та колективи, професійні об'єднання, волонтерські та благодійні організації, рухи, громадські організації, політичні партії, недержавні ЗМІ та ін. До таких потреб відносяться:

- базові матеріальні потреби в їжі, одязі, житлі та ін.;
- соціальні, культурні та духовні потреби у спілкуванні, вихованні дітей, проведенні дозвілля, творчості, інформації, вірі;
- політичні потреби та вподобання, як можливість реалізувати свої політичні ідеї та вподобання через створення та участь у політичних партіях, право обиратися та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування [10, с. 4].

Громадянське суспільство як структура, становить різні системи суспільних відносин [13].

- Економічна система, як сукупність економічних інститутів, матеріальних та виробничих відносин суспільства;
- Політична система, як суспільні відносини та інститути з приводу реалізації політичного життя та влади;

- Соціальна система: сукупність класів, станів, груп, колективів, індивідів та відносини між ними;
- Інформаційна система: сукупність підприємств, громадян та організацій, ЗМІ, які здійснюють інформаційну діяльність та забезпечують суспільство інформацією;
- Духовно-культурна система: сукупність культурних, духовних відносин з приводу задоволення нематеріальних благ через відповідні суспільні інститути.

Український політико-правовий дослідник Олександр Скрипнюк вважає, що громадянське суспільство не відноситься лише до сфери приватних інтересів, оскільки воно перебуває у нероздільному зв'язку з державою, а суспільство відображає інтереси носіїв публічної влади, якими є народ України, територіальні громади, громадяни, політичні партії.

На думку О. Скрипнюка громадянське суспільство у своїй діяльності охоплює всі сфери конституційного ладу, якими є економічна, політична, культурна, релігійна та ін. Він розглядає громадянське суспільство не як сукупність інституцій, а стан активної мобілізації зусиль з відстоювання суспільством власних інтересів, прав та свобод в законний спосіб [11, с. 10]. М. Ховард зазначає важливу особливість громадянського суспільства, зміст якого вимірюється не кількістю інституцій, а значенням та змістом їх діяльності.

Джефрі Александр визначає громадянське суспільство, як форму соціальної та культурної організації, з поєднанням індивідуалізму та колективізму, як сфери солідарності індивідів та їх об'єднань за підтримки громадської думки, культури та інших інститутів громадянського суспільства (ЗМІ, громадських організацій).

Слід відмітити, що, як політична сфера (політичні партії, органи державної влади), так і економічна, до якої відносяться всі організації які займаються

виробленням та розподілом матеріальних благ, джерелом свого формування мають громадянське суспільство та їх представників: громадян, які стають політиками, представників малого, середнього та великого бізнесу що виробляють продукцію, надають послуги, контролюють галузі економіки.

Громадянське суспільство є спільнотою людей, яке складається з вільних, рівноправних громадян, яке організовується на основі суспільних інтересів, незалежне від прямого втручання держави, але взаємодіє з державою заради досягнення спільних інтересів, має розвинені економічні, соціальні, політичні, культурні відносини.

Громадянське суспільство має такі ознаки:

- існує у взаємозв'язку з державою
- має власну автономність, розвивається без втручання держави
- складається із суб'єктів, якими є вільні та рівні громадяни пов'язані спільними інтересами
- має пріоритет перед державою, проте зацікавлено у розвитку та процвітанні держави
- здійснює вплив на функціонування державної сфери, відстоює свої права, свободи та інтереси
- має право на захист з боку держави та ефективне функціонування державного апарату
- приймає участь у формуванні права, прийнятті нормативно-правових актів як вираження волі суспільства
- функціонує та взаємодіє з державою в межах правових норм, які є мірилом свободи та справедливості для держави та громадянського суспільства. [12].

Громадянське суспільство і держава перебувають у діалектичній єдності та суперечності. Без розвиненого громадянського суспільства неможливе

забезпечення демократії та верховенства права, але з іншої сторони, соціальна, правова, демократична держава об'єднує громадянське суспільство. Громадянське суспільство є з'днуючою ланкою між індивідом та державною системою. Водночас, держава має забезпечувати умови для реалізації прав і свобод, здійснювати ефективне управління та вирішення кризових питань [10, с. 3].

Громадянське суспільство є можливістю громадян виразити свою думку з хвилюючих їх питань, можливість для забезпечення потреб і відстоювання власних інтересів. ЗМІ, соціальні мережі та інтернет є одночасно засобом вираження громадської думки, інструментом її формування, та здійснення громадського контролю. Громадянське суспільство у сучасному розумінні є суспільством з розвиненими культурними, економічними, правовими й політичними відносинами, які діють в правових межах, яке займає активну позицію у взаємодії із державою в актуальних суспільно-політичних питаннях.

1.2. Види інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні та нормативно-правова основа їх регулювання.

Громадянське суспільство складається з різних інститутів, які являють собою об'єднання людей, які організовуються згідно певних правил поведінки та інтересів. Поняття «інститут» є багатограним і вживається у юридичному, соціологічному та історичному аспектах.

Соціологічне розуміння інституту означає будь-яку типізацію звичних дій. Інститути в такому розумінні є моделями людської поведінки. Інститут громадянського суспільства є цілісною системою, організмом з ієрархічною структурою учасники якого мають певну модель та правила поведінки, має власний характерний вид діяльності. Громадянське суспільство, яке з одного

боку є юридичним терміном, має соціологічне значення та характеризує особливий тип суспільства та суспільних зв'язків [60, с. 2].

Інститути громадянського суспільства можна класифікувати за різними групами їх діяльності: [62, с. 2-3]

-організації, які взаємодіють з державою у сфері розвитку економічних відносин (підприємці та їх об'єднання, фінансові організації, незалежні експерти);

-організації, які взаємодіють з державою у сфері соціально-трудова відносин щодо захисту трудових і соціальних прав, питань зайнятості населення, (об'єднання роботодавців, професійні союзи та творчі спілки);

– організації, які взаємодіють з державою у сфері соціальної політики та надання соціальних послуг (благодійні, волонтерські організації, рухи)

-правозахисні інститути громадянського суспільства, які надають правову допомогу, здійснюють захист прав та інтересів громадян (юристи, адвокати, їх асоціації та об'єднання, юридичні клініки, союзи та об'єднання споживачів, тощо);

-організації, які взаємодіють з державою у сфері освітньої політики (асоціації ректорів вузів, органи студентського самоврядування, асоціації аспірантів та ін.);

-організації, які взаємодіють з державою у сфері молодіжної та гендерної політики та її захисту (молодіжні та дитячі громадські організації, жіночі рухи); [62, с. 2-3]

– організації, які взаємодіють з державою стосовно конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання (всі види релігійних організацій та їх об'єднання не заборонені законом);

-організації, які взаємодіють з державою з приводу патріотичних та національних мотивів (об'єднання ветеранів, патріотичні об'єднання);

- організації, які взаємодіють з державою у сфері розвитку спортивного руху (спортивні товариства, федерації, клуби);
- організації, які взаємодіють з державою у сфері захисту екологічних прав та інтересів громадян (екологічні громадські організації, рухи);
- організації, які взаємодіють з державою у сфері розвитку культурних прав громадян (аматорські об'єднання, культурологічні товариства);
- організації, які взаємодіють з державою, у сфері інформаційного простору суспільства, (недержавні засоби масової інформації, об'єднання журналістів);
- організації, які взаємодіють з органами державної влади на місцях у сфері захисту прав громадян місцевого значення (органи самоорганізації населення, об'єднання співвласників житла, житлові кооперативи);

Громадянське суспільство часто розуміється як сукупність недержавних організацій. Інститути громадянського суспільства виконують посередницьку роль між державою, бізнес сферою та сім'єю.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» інститутами громадянського суспільства є громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [63].

М. Цвік розділяє інститути громадянського суспільства на функціональні та структурно-функціональні. Він відносить громадську думку, вибори та референдуми до функціональних інститутів громадянського суспільства, які водночас ні є структурними інституційними елементами [61, с. 1].

Правові засади сприяння розвитку громадянського суспільства закладені таких нормативних актах: Конституції України, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», законах які визначають правовий статус інститутів громадянського суспільства «Про громадські об'єднання» «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», "Про свободу совісті та релігійні організації» «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення» та інших [64].

Громадянське суспільство має визначений конституційно-правовий статус, що включає права, свободи і обов'язки людини і громадянина, які є основою розвитку громадянського суспільства. Розділ II Конституції України «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» визначає основні засади громадянських прав і можливостей. Конституцією України закріплено громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права. До таких прав, які є основою для громадянського суспільства належать: [8].

-право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір (ст. 34);

-право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35);

-право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст.36);

- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38);

- право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39);

- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);
- право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40);
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42);
- право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43);
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. (ст. 44);
- право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50);
- право на освіту (ст. 53);
- громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54) [8].

Об'єднання громадян не є об'єктами управління з боку держави, але їх діяльність має здійснюватися у межах закону відповідно до статутних завдань і мети. Закон України «Про громадські об'єднання» визначає та реалізовує конституційне право на свободу об'єднання, порядок утворення та реєстрації,

особливості припинення, діяльність та права громадських об'єднань. Сфера дії даного закону не поширюється на утворення, реєстрацію та діяльність інших інститутів громадянського суспільства до яких належать:

політичні партії, релігійні організації, непідприємницькі товариства що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування; асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань саморегулювальних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів.

Слід розмежовувати правовий статус громадських об'єднань та кооперативів. Так, громадські об'єднання створюються для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Кооперативні організації, як об'єднання громадян мають основною метою одержання прибутків.

Метою кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та контролю [68].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», громадське об'єднання є добровільним об'єднанням фізичних осіб та або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадські об'єднання за організаційно-правовою формою утворюються, як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація є громадським об'єднанням, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи. [65]. Існуючі громадські організації можна поділити за такими категоріями:

- суб'єктним складом, в залежності від віку, професії, статі та ін. (дитячі, молодіжні, жіночі, організації інвалідів, ветеранів, підприємців та ін.);
 - за сферою діяльності (правозахисні, освітні, культурні, творчі, спортивні); за статусом чи територією діяльності (місцеві, регіональні, всеукраїнські, міжнародні);
 - за способом обліку членів (з фіксованим індивідуальним членством та такі, що не мають фіксованого індивідуального членства);
 - за способом легалізації (легалізовані шляхом реєстрації) (набувають статусу юридичної особи) та повідомлення про заснування (не набувають прав юридичної особи);
 - залежно від мети створення та діяльності (суспільнокорисні), зокрема: охорони прав людини, розвиток науки, мистецтва, культури, надання соціальних послуг та ін. та приватнокорисні (створені для досягнення цілей і інтересів своїх членів);
 - за кількістю членів можуть бути масові (наприклад, профспілки) та звичайні
- [66, с. 4].

О.М. Ващук визначає громадські організації як недержавні, некомерційні, добровільні об'єднання людей, що створюються з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів в порядку передбаченому законодавством та внутрішніми нормами цих об'єднань [67, с. 3].

Утворення громадського об'єднання здійснюється на установчих зборах його засновників і оформлюється протоколом (ст. 9). Громадські об'єднання на установчих зборах приймають рішення про затвердження статуту громадського об'єднання відповідно до ст. 11 ЗУ «Про громадські об'єднання».

Процедура реєстрації громадських об'єднань зі статусом юридичної особи, визначається відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» та здійснюється державним реєстратором, який приймає та перевіряє необхідні документи та дані для реєстрації, проводить реєстраційну дію шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [69].

Закон України «Про професійні спілки» визначає основні засади діяльності профспілок. Метою створення професійних спілок є здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки [70].

Професійна спілка це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Циганчук Н.А. вважає функцією профспілок захист індивідуальних і колективних прав та інтересів найманих працівників, які виникають у трудових та соціальних правовідносинах [67, с. 5].

Організації роботодавців та їх об'єднання, також є учасниками трудових правовідносин та відповідно до ст. 5 ЗУ «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», створюються і діють з метою представництва та захисту прав та законних інтересів роботодавців у економічній, соціальній, трудовій та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу [71].

Молодіжні та дитячі громадські організації є ще одним видом громадських об'єднань, які визначаються Законом України «Про основні засади молодіжної політики», які створюються для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод задоволення особистісних, суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших, потреб та інтересів дітей (віком від 6 до 18 р.) та молоді віком від (14 до 35 р.) [72]

Окремим видом об'єднань громадян є творча спілка статус якої визначається у Законі України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», який прямо не визнає творчі спілки громадськими організаціями, зміст діяльності яких полягає у співпраці та розвитку творчої діяльності – індивідуальної чи колективної творчості, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність [73].

Особливістю творчої спілки є добровільне об'єднання творчих людей одного фахового напрямку культури та мистецтва на засадах самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав.

Відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації (благодійне товариство, благодійна установа чи благодійний фонд), а також інші благодійники та бенефіціари (набувачі благодійної допомоги). Бенефіціаром може бути фізична особа, юридична особа, неприбуткова організація або територіальна громада, що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників [76].

За визначенням даного закону благодійна діяльність - це добровільна особиста або майнова допомога для досягнення визначених законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Меценатська діяльність – благодійна діяльність у сферах освіти,

фізичної культури і спорту, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, яка здійснюється у порядку, визначеному законодавством.

Громадянське суспільство характеризується розвиненими економічними, політичними та соціальними, культурними, духовними та ін. відносинами. Політичні партії є одним з головних способів захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, відповідно до ст. 36 Конституції України, сприяють реалізації політичної волі громадян, які беруть участь у виборах [8].

Партія (від лат. *partio*- ділю, розділяю) є групою людей, які об'єднані на основі спільних ідей, інтересів для виконання певної роботи. Від інших громадських об'єднань політичні партії відрізняються такими характерними ознаками:

- 1) участь у політичному процесі;
- 2) діяльність партій спрямована на здійснення державної влади;
- 3) наявність політичної програми, яка відображає погляди партії на суспільний і державний устрій та порядок та засоби реалізації програми;
- 4) постійна формалізована організаційна основа [74, с. 38-39].

Закон України «Про політичні партії» визначає політичну партію, як зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

У порівнянні з іншими громадськими об'єднаннями, політичні партії мають певні особливості правового регулювання їх статусу та діяльності до яких відносяться: певні законодавчі обмеження щодо можливості їх антиконституційної діяльності, вимоги щодо членства та несумісництва посад,

програми, особливий порядок створення, фінансування, використання коштів і майна та антикорупційні норми для виборних осіб [75].

Політичні партії є суб'єктами виборчого процесу у виборах до законодавчого органі - Верховної Ради України та місцевих (сільських, селищних, міських, районних у місті, районних, обласних) рад.

Політичні партії відокремлені від держави, але між ними й державним механізмом наявний взаємозв'язок. Вони є засобом боротьби за владу і в разі перемоги у цій боротьбі, утримають владу та здійснюють її через державне управління. Політичні партії визначають характер і спрямованість політичного процесу, стратегію і тактику влади, політичну стабільність держави.

Правляча партія бере участь у розробці політичного курсу країни та його здійсненні, і формування складу уряду. Приналежність кандидата на виборах президента України до тієї чи іншої політичної партії, головою якої він зазвичай є, має велике значення та впливає на хід виборів та передвиборчу агітацію.

Головною місією політичних партій є участь у формуванні вищих органів законодавчої і виконавчої влади, визначенні політичного курсу країни. Діяльність політичних партій стає визначальним фактором функціонування, як нормативного, так і виконавчого компонентів державної влади. В Україні відповідно до Конституції України президент вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України, а також, вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; Голови Служби безпеки України [8].

1.3. Релігійні організації, як частина громадянського суспільства.
Статтею 19 Загальної декларації прав людини, визначено, що кожна людина

має право на свободу переконань, і на вільне їх виявлення, це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [77].

Можливість вільного вибору віри та світогляду набула законодавчого закріплення у Конституції України. Відповідно до ст. 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду та віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти релігійні культи, обряди, вести релігійну діяльність [8].

Сьогодні Україна є багатоконфесійною державою, де співіснують релігійні організації та церкви різних конфесій християнства (православ'я, греко-католицизм, протестантизм), представники інших релігій. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Стаття 39 Конституції України проголошує право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, що здійснюють і релігійні організації [8].

Роль релігії та релігійних організацій у громадському житті має духовно-філософську та морально-етичну функції. Перш за все це пошук сенсу та відповідей на «вічні» питання. Багато людей знаходить у релігії та церкві власне духовне відродження, наповнення сенсом та вірою.

У Збройних Силах України несуть службу військові капелани, які здійснюють молитовну, духовну і психологічну підтримку українській армії, яка щодня боронить країну та часто знаходиться в небезпечних умовах з ризиком для життя. В таких умовах, саме від морального, психологічного значною мірою залежить мотивація здійснювати важку роботу, захисту держави, адже бійці ЗСУ, щодня демонструють мужність, стійкість та самопожертву заради перемоги у війні.

З початку війни українські церкви активно залучені до гуманітарної допомоги населення територіальних громад, яке потребує забезпечення основних потреб для життя.

Свобода совісті є незалежністю людини у своєму духовному самовизначенні, яке включає ставлення до релігії та церкви, можливість дій у відповідності зі своїми переконаннями, які можуть бути як релігійними, так і нерелігійними – атеїстичними. Особливістю релігії є визначення сенсу і мети, визначенні головної проблеми людського життя, формування уявлень про абсолютні цінності, ідеали та шляхи їх досягнення [78 с. 13]. На протязі всієї історії з допомогою релігії розв'язувалися моральні та світоглядні питання.

Свобода віросповідання може підлягати лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (п. 2) [77]. Дані підстави обмеження віросповідання закріплені і в ст. 35 Конституції України [8].

Право на свободу світогляду і віросповідання є частиною фундаментальних прав і свобод людини, що є основою для демократичного суспільства. Практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні, обов'язковою для розгляду судами поряд з Європейською конвенцією з прав людини, що закріплено у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [79].

Відповідно до пункту 114 рішення ЄСПЛ у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України» (заява № 77703/01) від 14.06.2007 р. перелік підстав обмеження свободи віросповідання та зібрання зазначені у ст. 9 та 11 Європейської конвенції є вичерпним. До того ж, такі обмеження мають чітко тлумачитись, і лише переконливі та нездоланні підстави можуть виправдовувати застосування таких обмежень. А згідно пункту 115 даного рішення ЄСПЛ втручання у свободу віросповідання може бути виправданим,

якщо воно встановлено якісним законом. Згідно з пунктом 127 цього ж рішення ЄСПЛ, закон має бути сформульовано з достатнім ступенем передбачуваності, котрий надавав би громадянину можливість у розумній, залежно від обставин, мірі передбачити наслідки певної дії [80].

Також, відповідно до ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановлені підстави для припинення діяльності релігійної організації, до яких відносяться: [81].

- 1) припинення діяльності у зв'язку з реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією;
- 2) діяльність релігійної організації, що є юридичною особою, може бути припинена за рішенням суду у разі порушення положень законодавства України;

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється у випадках:

- 1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 даного Закону (право на свободу совісті ст. 3; відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави ст. 5; користування майном, яке є власністю держави, громадських організацій або громадян ст. 17);
- 2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;
- 3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);
- 4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи

посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій;

5) засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України [81].

При цьому, наявність даних підстав, потребує доведення у встановленому законом судовому порядку в межах позовного провадження за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, (якими є обласні та Київська і Севастопольська місцеві державні адміністрації, а в Автономній Республіці Крим - до Ради міністрів Автономної Республіки Крим.) або прокурора відповідно до ст. 14 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [81].

Сьогодні, розділення держави і церкви набуло юридичного закріплення. Принцип відокремлення церкви і держави, який має правове закріплення у більшості країн, не означає відсутність будь яких відносин між ними. Даний принцип передбачає, що держава не ототожнює себе з однією релігією, не втручається у внутрішні справи церкви, відсутність у церкви функцій державного апарату, взаємний нейтралітет, автономія та повага між церквою та державою [78].

Чинне законодавство та Конституція України проголошує світський державний устрій України. У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви, а також, описано організаційно-правовий, майновий статус релігійних організацій та права пов'язані зі свободою віросповідання. Проте, відокремленість церкви від держави не відміняє взаємозв'язку між суспільством та церквою, суб'єктності церкви у політичних процесах держави.

Стаття 7 даного закону визначає, що релігійні організації утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями) [81].

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

Згідно звіту державної служби з етнополітики та свободи совісті про мережу релігійних організацій станом на 01 січня 2023 р. (за даними обласних державних (військових) адміністрацій) в Україні існують 36657 релігійних організацій з яких 35040 громади; 92 центри; 306 управління; 547 монастирі; 86 братства; 382 місії; 204 духовних навчальних закладів [82].

Окрім того, в наш час, багато релігійних організацій здійснюють свою діяльність, використовуючи інтернет, соціальні мережі, таким чином збільшуючи аудиторію та можливість спілкування і служіння людям незалежно від місцезнаходження та регіону.

Визначення релігійної громади містить Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» відповідно до ст. 8 якого, вона є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб [81].

Таким чином, релігійну громаду утворює населення відповідної територіальної громади, яке дотримується одного віросповідання, що є для них спільним об'єднуючим чинником. Релігійна громада є релігійною

організацією зі встановленим порядком створення і припинення та одночасно спільнотою людей.

Також релігійна громада може визначатися у неофіційному розумінні без створення релігійної організації, як люди, які відносять себе до певної релігійної групи свого регіону. Так можна казати про католицьку або православну релігійну громаду.

Членство в релігійній громаді ґрунтується на принципах вільного волевиявлення, а також вимогах статуту (положення) релігійної громади. Порядок прийняття та виключення членів громади встановлюється її статутом.

До того ж, держава визнає право релігійної громади на визначення власної підлеглості у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади [81].

Релігійна громада може прийняти рішення про зміну власної підлеглості у канонічних та організаційних питаннях, а також внесення змін або доповнень до статуту на загальних зборах релігійної громади.

Однак, враховуючи військову агресію Росії, а також існуючі підтвердження, які свідчать, що українська православна церква московського патріархату повторює пропагандистські наративи Росії щодо України, грає внутрішню деструктивну роль, яка є частиною імперської агресії Росії.

Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 01 грудня 2022 р. та Наказу Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 23.12.2022 р. № Н-39/11 «Про забезпечення проведення релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви» було проведено релігієзнавчу експертизу Статуту УПЦ МП .

Висновок експертизи Статуту УПЦ, показує, що Українська Православна Церква зберігає канонічний зв'язок з Російською Православною Церквою, користується певними правами самостійності, але фактично є структурним підрозділом РПЦ та не має статусу автокефальної церкви, яка є дійсно незалежною згідно канонічного права. Діяльність та бездіяльність керівних органів церковної влади УПЦ свідчить про наявність відносин її підпорядкування РПЦ [84].

У 2023 р. був зареєстрований «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України, щодо діяльності в Україні релігійних організацій» № 8371, відповідно до якого, пропонується доповнити ст. 5, 16, 30 Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», частиною такого змісту: [83].

«Не допускається діяльності релігійних організацій, які афілійовані із центрами впливу релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка здійснює збройну агресію проти України». (ст.5)

Встановлюється порядок припинення діяльності релігійної організації в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії (державної служби України з етнополітики та свободи совісті), або прокурора, щодо таких організацій, а також у разі «виявлення інших порушень вимог щодо створення і діяльності релігійної організації (об'єднання) встановлених Конституцією України, цим та іншими законами України» (ст. 6, ст. 16).

19.10.2023 Верховна Рада України прийняла Постанову № 3422-ХІ «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України, щодо діяльності в Україні релігійних організацій».

Висновки до розділу I. Громадянське суспільство є необхідною складовою демократичної держави, середовищем вільного розвитку суспільства. Реалізація суспільних інтересів відбувається значною мірою через діяльність

організацій громадянського суспільства, у тому числі підприємців малого і середнього бізнесу, що є основою задоволення об'єктивних матеріальних потреб, діяльності активних людей як індивідуумів, що мають вагомий вплив на суспільні настрої. Держава та громадянське суспільство мають взаємний вплив один на одного. Так держава здійснює керівництво щодо конституційного обов'язку дотримання прав і свобод громадян, забезпечення законності дій влади і правопорядку.

Слід зазначити, що держава та громадянське суспільство здійснюють взаємний системоутворюючий вплив. Так, держава є керуючою системою стосовно громадянського суспільства, підтвердженням чого є обов'язок держави, щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. Громадянське суспільство виступає силою, яка врівноважує вплив держави на суспільство, контролює дії влади та вносить необхідні пропозиції. Релігійні організації є важливою світоглядною складовою громадянського суспільства. Свобода совісті є правом сповідувати або не сповідувати певну релігію. Обмеження діяльності релігійних організацій має законодавчо встановлені підстави.

До інститутів громадянського суспільства відповідно до чинного законодавства належать громадські об'єднання, у тому числі політичні партії, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа, непідприємницькі товариства і установи. Втім даний перелік ни вичерпує багатогранне явище громадянського суспільства. Так, громадська думка, народне волевиявлення через вибори та референдуми фактично є функціональними інститутами громадянського суспільства. Громада, як спільнота людей є частиною громадянського суспільства та первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Частиною громадянського суспільства також є кожен конкретний індивід, групи людей, колективи, родина.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ.

2.1. Основні трансформаційні процеси формування та дії громадянського суспільства в період незалежності України

Прояв інтересу до основних цінностей західної культури, серед яких: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізація, свобода пересування, свободу здобуття освіти та ін. визначили зовнішньополітичний вибір України та сприятливі умови для громадянського суспільства як загальносуспільної цінності. В Україні розвиток громадянського суспільства відбувається через державотворення, національне самоусвідомлення та саморозуміння, морально-етичне піднесення, становлення української політичної нації та національної еліти.

На відміну від країн Західної Європи, громадянське суспільство в яких формувалося тривалий час в процесі еволюції та модернізації, в Україні на різних історичних етапах були сформовані окремі елементи системи громадянського суспільства без організованої структури. Цим пояснюється революційний шлях формування громадянського суспільства часто у протиборстві до держави [41, с. 16].

Від часів відходу від радянського тоталітарного минулого в Україні відбувається пошук власного шляху до побудови незалежної, правової, демократичної держави, а також становлення громадянського суспільства, яке відіграє ключову роль у цих процесах. Варто зазначити, що розвиток та осмислення громадянським суспільством України власної ваги

супроводжувалося та надзвичайно складними політичними подіями і кризовими явищами в економіці.

Формування громадянського суспільства України розпочалося ще в радянський час. Вже наприкінці 1980-х, початку 1990-х років українське суспільство рішуче прагнуло до відновлення суверенної держави, відродження в повній мірі своїх історії, культури, мови та традицій. Громадські об'єднання відіграли велику роль в об'єднанні українського суспільства та зокрема, актуалізації питань національної пам'яті. Формування публічної та культурної політики пов'язане з зародженням та діяльністю громадянського суспільства.

Серед таких об'єднань наявні: громадсько-політична і правозахисна організація «Українська Гельсінська спілка», громадсько-політична організація «Народний рух України за перебудову», які з часом трансформувалися у впливові політичні партії України. В часи перебудови 1985-1991 рр. демократичні громадські об'єднання відстоювали інтереси суспільства. Радянське керівництво КПРС та КПУ було вимушено рахуватися з громадською позицією та думкою [50, с. 4-7].

Активна участь громадян у суспільно-політичному житті країни, боротьба за демократичні принципи, національні ідеї, стала необхідним ґрунтом для відновлення незалежності України. Ухвалення Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про Державний суверенітет України значною мірою стало результатом учасі у політичних процесах громадськості [50, с. 11].

Розвиток та діяльність громадських організацій мали головне значення у відродженні незалежної України та розпаду радянської комуністичної системи. В процесі «перебудови» у 1990-1991 рр. виникають перші легальні громадські об'єднання, діяльність яких не відповідала офіційній позиції Комуністичної партії, які стали основною складовою суспільно-політичної трансформації та досягнення незалежності України.

В цей час соціальна та економічна криза в українському суспільстві призвела до подальшого розділення держави і суспільства. В такій ситуації різкого послаблення соціального захисту з боку держави, на перший план виходить індивідуалізм, прагнення до виживання за принципом «кожен сам за себе», що було втілено у рості кримінальної, «бандитської» поведінки, а також різноманітних форм легальної та напівлегальної підприємницької діяльності [37, с. 5].

Одним з проявів громадської політичного протесту та боротьби за державну незалежність стала так звана «революція на граніті», організована українською молоддю з 2 по 17 жовтня 1990 р [28, с. 2].

Ініціаторами даної акції непокори були громадські організації Українська студентська спілка та львівське «Студентське братство». Подібні організації в той час називали «нефори» або громадсько-політичні організації. Студенти оголосили голодування та утворили наметове містечко на майдані Незалежності, який в той час називали площею Жовтневої революції [29].

Були одноголосно визначені день початку, форми, методи та вимоги акції протесту. Головними вимогами революції на граніті були:

- відмова від підписання нового союзного договору
- перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі;
- повернення українських солдат та проходження ними військової служби виключно на території УРСР;
- націоналізація майна комуністичної партії України (КПУ) та ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ);
- відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту [30].

Сама ідея громадянського суспільства повністю відповідала запиту переважної частини суспільства того часу, шляхом створення демократичних інститутів влади, змін у відносинах держави та громадянина. Формування плюралізму думок та можливості реального демократичного вибору.

У період після проголошення Акту незалежності України відбулося закладення основ розвитку громадянського суспільства через перехід до ринкової економіки, формування демократичних інститутів. У 1992 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про об'єднання громадян», який регулював діяльність політичних партій і громадських організацій [16, с. 177].

Також було прийнято ряд важливих нормативних актів, серед яких: Закон України «Про благодійництво та благодійні організації», «Про професійних творчих представників та творчі спілки» 1997 р., у 1998 р. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», у 1999 р. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій».

Прийняття Конституції України 1996 р. як основного закону який має вищу юридичну силу, заклало основу прав, свобод та обов'язків, що стало підґрунтям для діяльності громадянського суспільства і визначення юридичного статусу людини та громадянина [8].

Конституцією окреслено правові засади розвитку громадянського суспільства, відповідно до ст. 15 якої, встановлено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова; цензура заборонена; гарантована свобода політичної діяльності, яка не заборонена Конституцією та законами України. Згідно ст. 34 Конституції України гарантується право на свободу думки і слова, поглядів і переконань, а також свободу світогляду і віросповідання (ст. 35). Ст. 36

Конституції України забезпечує реалізацію плюралізму через утворення громадянами партій та громадських організацій. Дані положення Конституції деталізовані у інших законах та нормативно-правових актах: указах Президента, постановах Верховної Ради та Кабінету Міністрів України [8].

Закон України «Про об'єднання громадян» визначає порядок створення, припинення, загальні засади діяльності, права та обов'язки громадських об'єднань [36].

У 1990-х роках в Україні починають діяльність впливові міжнародні організації, такі як, міжнародний фонд «Відродження», який фінансується Джорджем Соросом, агентство США з міжнародного розвитку, національний демократичний інститут та ін., які фінансово підтримували діяльність громадських об'єднань окремих спрямувань, а саме експертно-аналітичних, екологічних, з питань боротьби з небезпечними захворюваннями, тощо [31, с. 3].

В цей час політичні партії беруть активну участь у створенні та діяльності молодіжних громадських об'єднань, серед яких були (Ленінська комуністична спілка молоді України, Народно-демократична ліга молоді, Молоді республіканці, Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання «Дія», Всеукраїнська екологічна ліга при Народно-демократичній партії, залучаючи їх до політичної підтримки кандидатів на посаду Президента України під час Президентських виборів.

В цей час відбувалося розширення громадського життя, політичного плюралізму та багатопартійності. Активно створювалися недержавні громадські організації. Рушійною силою цих процесів було прагнення пасивної частини суспільства до створення демократичних інститутів влади, змін у відносинах між громадянином та державою. Необхідним було подолання стереотипів тоталітарного устрою держави і суспільства, сприяння активній участі громадян у громадському житті та політичних процесах.

Однак, в цей час мали місце політична і економічна нестабільність, партійні протистояння у парламенті, залучення громадських та релігійних організацій до виборчої політичної боротьби.

У 2004 р. новим ступенем розвитку громадянського суспільства стали події «Помаранчової революції», що являли собою акцію протестів обумовлені результатами другого туру президентських виборів. Президентські вибори 2004 р. проходили у дуже напруженій політичній атмосфері, ситуація ускладнилася отруєнням Віктора Ющенка, що викликало широкий резонанс та реакцію українського суспільства, стосовно чого, кримінальна справа до сьогоднішнього дня є нерозкритою [32].

Ідеалами та прагненнями мітингуючих людей були свобода, справедливість, незалежність та соборність України, поліпшення соціальних стандартів, які укорінилися в українському політичному просторі, проте, які не були реалізовані в заявленій мірі і з часом призвели до зневіри та «зради ідеалів Майдану».

Єдність громадянського суспільства у боротьбі за свободу незалежні вибори, залишалася сталою незважаючи на намагання розділити суспільство України за мовним та політично-світоглядними напрямками на «Захід» та «Схід». Наявними були сепаратистські рухи, які розхитували політичний та суспільний лад, виступаючи за створення окремих республік та федералізацію країни.

У тому ж 2004 році відбулася Конституційна реформа, що врівноважувала владні повноваження президента і парламенту, з переходом до парламентсько-президентської республіки на відміну від президентсько-парламентської за Конституцією 1996 року. Позитивним є факт того, що під час революції вдалося уникнути кровопролиття [33].

Кампанію мітингів та протестів склали прихильники основного опозиційного кандидата Віктора Ющенко після проголошення Центральною

виборчою комісією попередніх результатів виборів, згідно яких у другому турі переміг його оппонент Віктор Янукович.

Слід сказати, що як 31 жовтня, так і 21 листопада 2004 р. вибори супроводжувалися численними порушеннями норм виборчого права, правових принципів проведення вільних та незалежних виборів. Так, міжнародні спостерігачі повідомляли про порушення таємниці голосування, випадке перевезення груп виборців від однієї виборчої дільниці до іншої, вкидання фальшивих бюлетенів у виборчі скриньки, численні випадки невідповідності відкріпних посвідчень з голосуванням виборцями не за місцем їх безпосередньої реєстрації та багато інших [34].

У зв'язку з цим, 03 грудня 2004 р. судовою палатою в цивільних справах Верховного Суду України ,було ухвалене рішення, у відповідь на скаргу Скаргу Катеринчука Миколи Дмитровича - довіреної особи кандидата на пост Президента України Ющенка Віктора Андрійовича на бездіяльність Центральної виборчої комісії, дії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 24 листопада 2004 року та на рішення про оголошення Президентом України Віктора Федоровича Януковича [35].

Верховний Суд дійшов висновку про порушення принципів виборчого права передбачених статтями 38, 71, 103 Конституції України та засад виборчого процесу визначених частиною 2 статті 11 Закону України «Про вибори Президента України» чинної на той час редакції, що виключало можливість достовірно встановити результати дійсного волевиявлення виборців в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі.

Верховний суд встановив у передбаченій ст. 98 ЗУ «Про вибори Президента України» спосіб, можливим поновлення прав суб'єктів виборчого процесу, шляхом проведення повторного голосування за правилами визначеними ст. 85 Закону України «Про вибори Президента України».

Результатом рішення Верховного суду було наступне:

1. Задоволення поданої скарги на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії в частковому обсязі.
2. Визнання дій Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України та складанню протоколу про результати повторного голосування з виборів Президента України від 24 листопада 2004 року неправомірними.
3. Скасування постанов Центральної виборчої комісії від 24 листопада 2004 року N 1264 «Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 року та обрання Президента України», та від 24 листопада 2004 року N 1265 «Про оприлюднення результатів виборів Президента України».
- 4.Зобов'язання Центральної виборчої комісії призначити повторне голосування по виборах Президента України в строк встановлений ч. 1 ст. 85 ЗУ «Про вибори Президента України». Повторен голосування провести в порядку визначеному ст. 85 Закону України «Про вибори Президента України» [35].

Таким чином, активна громадянська позиція значної частини суспільства та юридичний процес з забезпечення відновлення порушених виборчих прав сприяли більш справедливим результатам виборів з недопущенням прийняття попередніх рішень ЦВК як незаконних та необґрунтованих. Вирішальне значення у результатах виборів та як наслідок політичного курсу держави здійснило саме громадянське суспільство.

Згодом, у 2010 р. відбулися процеси згортання демократичного розвитку держави та громадянської свободи з приходом до влади В. Януковича та «Партії регіонів». В цей період відбувається концентрація влади в руках однієї сили, повернення до президентської республіки зі зміною Конституції,

використання державно-адміністративного ресурсу для утисків та обмеження свободи слова.

Революція гідності 2013-2014 рр. мала вирішальне значення для закріплення європейського та євроатлантичного політичного курсу нашої країни. В цей час набули нової активності процеси формування громадянського суспільства, яке прагнуло до демократичної і правової держави [28, с. 3].

Революція стала прикладом громадянського супротиву злочинним діям влади у період президентства Віктора Януковича. Внутрішня консолідація громадян, кожен з яких вважав своїм обов'язком займати активну, дієву позицію, формування критичної пасіонарної маси, яка прагнула та бажала побудови нового суспільно-політичного ладу, стало механізмом до зеркальних дій з боку громадянського суспільства у відповідь на спробу придушення демократичних, європейських прагнень українського суспільства до європейської інтеграції.

Датою початку подій «Євромайдану» вважають 21 листопада 2013 р. коли було зірвано підписання угоди про асоціацію України з Європейським союзом. До того ж ключовою подією обурення та суспільного протесту став силовий розгін мирного протесту на Майдані Незалежності у м. Києві в ніч на 30 листопада 2013 р. Внаслідок побиття «Беркутом» протестувальників з приблизно 400, постраждало щонайменше 79 осіб. Під час розгону мітингувальники бійці «Беркуту» застосовували вибухові пакети, людей били кийками, чавили ногами та скидали на землю, що набуло широкого розголосу та швидкої реакції і осуду з боку громадян та правозахисників.

Діючий владний режим Віктора Януковича чинив спротив протестному волевиявленню. Так, відбувалися масові арешти учасників протестних акцій, застосовувалися звільнення з роботи журналістів та медиків, відбувався тиск на студентів, які брали участь у протестних акціях.

Для перешкоджання діяльності активістів з застосуванням фізичної сили, пошкодження майна спецслужбами та правоохоронними органами були сформовані найманці, які склалися з молодиків фізично міцної, спортивної статури, «гопників», криміналітету, так звані «тітушки» [38]. Найгіршим проявом репресій були вбивства та завдання каліцтв людям-учасникам Євромайдану, що отримало збірну назву «Небесна сотня».

«Революції гідності» призвела до повної зміни політичного керівництва країни. Внаслідок втечі Віктора Януковича з Києва 22 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла постанову «Про усунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». Було проголошено, що Віктор Янукович сумоусунувся від виконання ним своїх конституційних обов'язків Президента України та відповідно до пункту 7 ч. першої ст. 85 Конституції України оголошувалося про проведення позачергових виборів Президента України які відбулися 25 травня 2014 року.

Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні охоплює боротьбу з корупцією, реформи судочинства, правоохоронної системи, реформа місцевого управління. Перед Україною на шляху демократичного розвитку постали непрості завдання, які полягають у корінному зміні владних структур та ставлення неї до народу, побудови по справжньому правової та соціальної держави.

Революція Гідності та події які слідували за ними (анексія Криму Російською Федерацією, її військова агресія на Донбасі) на думку Е. Вілсона та багатьох інших дослідників, стали точкою неповернення до пострадянського стану українського суспільства та економіки, а також боротьбою українців за власний цивілізаційний вибір [39, с. 9].

Вона відкрила перед українським народом нові перспективи руху до кращого життя. Проте, потрібно було враховувати низку зовнішніх та

внутрішніх викликів, які загрожують самій державності (імперські зазіхання Росії, корумпованість держави, політичних еліт та суспільства загалом, програмно-ідеологічні напрями формування політичної нації та ін.)

А. Умланд зазначає, що «українська криза» стала змаганням вільного суспільства проти суспільства неволі, плюралістичного суспільного ладу проти моністичного. Волонтерські та добровольчі рухи є реакцією суспільства на слабкість держави та маніфестація громадянського духу і соціального капіталу [39, с. 10].

Одним з уявлень про сутність та природу Майдану є те, що лідери опозиції та партійні керівники очолювали його, організовували та керували протестними діями, вбачаючи у них інструмент владних інтересів діючої опозиції того часу. Однак така думка ні є всебічно обгрунтованою, а лише частково пояснює роль опозиційних керівників, «лідерів» Майдану у протестних акціях на боці громадськості, протести якої є проявом волі народу, а не штучно керованим процесом [40, с. 6-7]. Так, відомий історик Ярослав Грицак зазначає: влада є позавчорашньою, опозиція - вчорашньою, Майдан є сьогоднішнім.

Німцький історик Герхард Симон аналізуючи причини переростання проєвропейського протесту у революції, прийшов до висновку, що прагнення до Європи стало приводом до повстання проти корупції еліт, яка виснажила країну. Згідно даної думки, мотивацією протестного руху був опір диктатурі, яка вдалася до побиття мирних студентів, як прояв гідності та внутрішнього опору насильству та несправедливості. Таким чином, невеликий протест викликаний непідписанням угоди про асоціацію України та ЕС, став масштабною акцією протесту, яка переросла у революцію.

Перемога Майдану була сприйнята Західним світом як тріумф свободи та зусиль громадськості, людей які зробили те, чого держава сама не змогла. Цілком справедливо набуло широкого поширення оцінка Євромайдану, як

боротьби добра (свободи, честі, мужності) та зла (терору, свавілля, пригноблення) [40, с. 4-5].

Євромайдан мав стихійний, спонтанний характер. Соціолог та культурологі Тамара Злобіна характеризує Майдан, як протестний відчай, та зазначає: «Об'єднавшись на Майдані у сотні різних ініціатив, люди створили силу, у яку ніхто не вірив, адже творилася вона вперше. І спромоглися на тиск і згуртовані дії, що були непередбачувані і неконтрольовані елітами».

Український режисер Сергій Лозниця дійшов висновку, що попри намагання багатьох керувати Майданом, не відбулося утворення одного центру управління, в дію вступила колективна свідомість та структура мережевого суспільства, яке функціонує за власними законами, відмінними від ієрархічної системи комунікації. Польський активіст-волонтер Філіп Шимбровський вважає спонтанність ключовим фактором Майдану, таким чином люди відкрилися іншим, навчилися працювати разом та мати взаємну довіру.

Професор Колумбійського університету назвав Євромайдан «подією десятиліття, яка змусить Захід знову подумати про роль України в цивілізованому світі». Він був європейською революцією людей які не мали цинізму та євроскептицизму населення старої Європи.

Однією з основних оцінок Євромайдану стало розуміння того, що він став імпульсом для всієї Європи до оновлення та повернення до власних фундаментальних цінностей, на яких була збудована Європа, але яка суттєво відійшла від слідування за ними. У часи євроскептицизму українська громадськість показала себе більше європейцями ніж навіть громадяни ЄС. Доля самого Євросоюзу який зазнає інституційної та ціннісної кризи, значною мірою вирішується в Україні [40, с. 2-3].

2.3. Особливості розвитку громадянського суспільства в умовах війни.

Українське суспільство у пострадянській час переживало початковий етап становлення і розвитку, який характеризувався юридичною незалежністю та розбудовою власної держави. Проте, швидка побудова процвітаючої держави була неможливою, через глибоку суспільно-політичну кризу, викликану роздвоєнням пострадянської ментальності між російським та Європейським вектором розвитку, незавершеним формуванням ідентичності нації, а також економічної і політичної кризи.

Разом з тим, попри складні політичні обставни, а також військову агресію, яку розпочала російська федерація проти України та анексію Кримського півострова у 2014 р., українське суспільство змогло не тільки вистояти, а й знайти свою суб'єктність та заявити про себе на весь світ, ставши центром глобальних змін світового політичного порядку та устрою. Україна з майже невідомої для світу, маргинальної країни, почала здобувати перші дипломатичні, культурні та іміджеві досягнення, прикладом чого є консолідація дипломатичної підтримки, а також перемога на Євробаченні у 2016 р.

З початком повномасштабної війни російської федерації проти України 24 лютого 2022 р., наша країна зіткнулася з величезним викликом, який вимагає надзвичайної сили, витримки та мужності від усієї нації, життя якої і до того було сповнене важких кризових та екзистенційних перетворень. При цьому, нажаль, органи державної влади виявилися значною мірою не готові до такого розвитку подій. Владні органи мали швидко та повною мірою забезпечити обороноздатність країни, організувати умови для збереження життя людей, об'єднати взаємодію влади та громадян, громадських організацій [107, с. 2-3].

Втім, зважаючи на історичний досвід, можна з упевненістю сказати, що постійні зміни та боротьба достатньо загартували націю, яка попри всі

негаразди та вагомі помилки політиків у надважкий час, абсолютно чудесним чином, не втрачає сили, мужності, ентузіазму та деколи і гумору.

Повномасштабне вторгнення РФ мобілізувало громадянське суспільство України, організації та представники якого змогли швидко адаптуватися, покрити велику кількість поточних потреб, які держава не мала змоги забезпечити сама [49].

Волонтер (від лат. «voluntarius» – воля, бажання, від англ. «добровільний») є людиною, яка за власним бажанням допомагає іншим. Він робить це використовуючи власний час, енергію, знання, досвід, на суспільно корисну діяльність та допомогу мало захищеним верствам населення, тим хто її потребує [41, с. 158].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтер - фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська діяльність згідно ст. 1 даного Закону це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Також, відповідно до статті 1 п. 3 ЗУ «Про волонтерську діяльність» визначено напрямки надання волонтерської допомоги які включають: підтримку малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням надання волонтерської допомоги для подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України або іншої країни проти України, а також для післявоєнного відновлення і розвитку України; надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом,

тимчасовою окупацією, збройною агресією Російської Федерації проти України та багато інших [55].

До основних напрямів волонтерської діяльності в умовах війни належать:

- збір, доставка їжі, обладнання, предметів першої необхідності
- медична допомога постраждалим у війні
- допомога вимушеним переселенцям з прихистком
- психологічна допомога та моральна підтримка
- пошук зниклих людей, допомога у звільненні полонених [107, с. 9].

Багато активних громадян-волонтерів перевозили громадян з «гарячих точок» та окупованих територій, розвозили гуманітарну допомогу, забезпечуючи первинні потреби населення, роблячи це часто ціною надважких зусиль та ризикуючи життям.

З перших днів війни волонтерські організації та небайдужі громадяни стали тилом для допомоги жителям населених пунктів і внутрішньопереміщеним особам. У період від 24 лютого 2022 р. створюються та діють численні громадські ініціативи.

Волонтерська діяльність під час війни, яка полягає у наданні соціальних послуг, матеріальної допомоги постраждалим, малозабезпеченим та незахищеним верствам населення для допомоги у забезпеченні їх первинних потреб набула широкого розповсюдження по всій країні. Усвідомлюючи потребу у захисті та нажаль недостатньої забезпеченості армії з боку держави, суспільство почало масово приймати участь у зборах для доукомплектування потреб армії.

До того ж, в умовах війни волонтери та волонтерські організації в Україні займаються такими питаннями: допомога внутрішньопереміщеним особам,

пошук людей, пошук притулку, евакуація та переміщення біженців, допомога самотнім людям похилого віку, пошук тварин.

Багато людей та організацій переорієнтували свою діяльність задля допомоги країні. Звичайні люди активно допомагали хто чим міг, збираючи одяг, продукти, грошей для потреб ЗСУ, роблячи плетіння маскувальних сіток та ін. До допомоги включилися всі основні групи населення: підприємці, волонтери, студентська спільнота та навіть діти, що заробляють гроші співаючи, продаючи іграшки, малюнки, домашню випічку тощо. Об'єднані перед зовнішньою загрозою, українці переконані у необхідності допомоги кожного заради перемоги [54, с.3].

Серед найвідоміших волонтерських фондів наявні: Фонд «Повернись живим», Благодійний Фонд Сергія Притули, Фонд Razom for Ukraine, Благодійна платформа United 24, Армія SOS, United Help for Ukraine, Фонд КОЛО та інші. Слід зазначити, що волонтери, як соціальна група мають достатньо високий рівень довіри населення, в свою чергу державні органи мають дефіцит довіри з боку громадянського суспільства [53].

В умовах війни громадянське суспільство відіграє ключову роль, оскільки його організації займаються допомогою у збереженні суверенітету і територіальної цілісності держави, допомоги нужденним та постраждалим від війни. В цей час взаємодія органів державної влади і інститутів громадянського суспільства набуває вагомого значення, оскільки для стійкої обороноздатності держави та забезпеченості її армії, необхідним є поєднання зусиль держави та громадянського суспільства, відповідальність яких має бути пропорційна взятим на себе повноваженням та адмініструванням [52, с. 3].

Держава першочергово несе відповідальність відповідно до взятих на себе функцій, а волонтерські та громадські ініціативи мають добровільний характер та підкреслюють моральний обов'язок кожного громадянина.

Одним з суперечливих питань є оподаткування волонтерських зборів. Оскільки в умовах війни та економічного виснаження населення та бізнесу, оподаткування волонтерської допомоги може принести більше шкоди ніж користі.

Прийняття Постанови Кабінету Міністрів від 05.09.2023 р. № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», з одного боку викликана намаганням запобігти зловживанням пов'язаним із ввезенням гуманітарної допомоги з за кордону, проте реалізація положень якої, наразі може суттєво ускладнити та уповільнити ввезення гуманітарної допомоги [56].

У зв'язку з цим, 16 жовтня 2023 р. була подана електронна петиція щодо відтермінування вступу в силу дію Постанови КМУ № 953 від 05.09.2023 року «Про деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», яка має вступити в дію 01.12.2023 року на 6 місяців. Дана петиція набрала необхідну кількість голосів для розгляду.

Мотивацією відтермінування вступу в дію Постанови № 953 є виникнення ряду проблем, а саме:

- ускладнення роботи благодійних фондів та громадських організацій, які не мають можливості адміністрування процесів дотримання нових правил оформлення гуманітарного вантажу;
- припинення діяльності індивідуальних місій закордонних волонтерів, які привозять гуманітарну допомогу і самостійно доставляють її в небезпечні регіони для передачі військовим та цивільним (без відношення до БФ);
- унеможливлення надання термінової допомоги військовим такої, як наприклад, тактична медицина і продукти харчування та продукти особистої гігієни;

- повне зникнення діяльності окремих волонтерів фізичних осіб, які проводять точкові збори для допомоги підрозділам Сил оборони України та цивільному населенню на власні рахунки фізосіб;

- створення монополії великих фондів [57]

З упевненістю можна сказати, що держава має виступати ефективним регулятором суспільних відносин та волонтерських зокрема, створювати умови для розвитку, не створюючи бюрократичних та інших перепон для них.

Українське суспільство має без перебільшення дивовижну рису, яка полягає у змозі об'єднання зусиль громадянського суспільства та волонтерської діяльності заради досягнення спільної мети у захисті та збереженні національного суверенітету і незалежності.

Таким чином, колективна свідомість українського суспільства зазнає великих змін через згуртованість більшої частини суспільства та усвідомлення необхідності власного вкладу у досягнення спільної мети – перемоги, відбудови і процвітання держави. Проявлена мужність та супротив народу російським окупантам прозвела неаби яке враження і на міжнародну спільноту, викликавши підтримку та солідарність як ключових міжнародних партнерів України на державному та суспільному рівні.

Втім, через збідніння, неспроможність достатнього матеріального забезпечення та недастатку робочих місць, українці масово іммігрують до більш стабільних та заможних країн Європи та світу. Така міграція часто є вимушеною з адаптаційними та ментальними труднощами іммігранта.

Багато сімей були вимушено розділені на невизначений час, через виїзд жінок та дітей за кордон, а також мобілізаційний призов та заборону виїзду за кордон чоловіків, за окремими винятками. Таким чином на долю всієї країни випали неаби які випробування, які вже вже призводять до таких змін, наслідки яких ми побачимо в майбутньому

Війна суттєво ускладнила соціально-економічне становище, призвела до знищення великої кількості інфраструктури, значна частина бізнесу, якому вдалося «вижити», змушені були імігрувати у більш безпечні регіони України з прифронтових або тимчасово окупованих територій. Суттєве зростання цін, збільшення кількості безробітних призводять до негативних соціальних наслідків, проявами якими можуть бути, збільшення злочинності та масова міграція за кордон. Сьогодні держава залежить від міжнародної фінансової допомоги для забезпечення основних потреб [59].

Демографічна криза ще більше поглибилася з часу повномасштабної військової агресії Росії. Фізичне та психічне здоров'я нації та особливо тих чоловіків, жінок, дітей, які пережили жахи окупації, фізичне, сексуальне насильство, руйнування житла та інші жахи війни, потребуватиме можливого «зцілення» з допомогою людей які надають психологічну допомогу, а також власних зусиль з адаптації до післявоєнного життя, не зважаючи ні на що.

За таких умов в українському суспільстві відбувається і цілковите переосмислення життєвих цінностей, пріоритетів та поглядів на життя. Багато людей, під впливом обставин, сформуvalи абсолютно нове ціннісне бачення, нажаль, інколи втративши все що в них було, окрім власного життя. Деякі люди зіткнувшись з інвалідністю, не тільки не впали відчай, але і продовжують жити життям найбільш близьким до повноцінного життям та навіть змінювати стереотипи та звичне бачення суспільства на інвалідність.

2.3 Роль молоді та громадянської активності, як дієвої сили громадянського суспільства.

Важливим є усвідомлення того, що молоді люди є каталізатором перетворень і розвитку в середині суспільства. Необхідним є виховання патріотичного духу молоді людини, на прикладах української історії, козацтва, а також якостей

особистості, правової, моральної, інтелектуальної культури, що значною мірою залежить від кожної особистості, а також системних заходів з боку держави, молодіжних громадських організацій.

Соціально-політична свідомість молоді впливає на громадянську позицію суспільства, оскільки, перш за все студентська молодь є прошарком соціального, економічного та політичного духу, майбутнім кожної нації. Молоді українці, які не мають досвіду життя в умовах тоталітарної несвободи, мають можливість побудувати справжню громадськість за європейським зразком. Молодь може та повинна відгравати одну з провідних ролей, як ініціатор корінних соціально-політичних змін. Соціальні мережі є системоутворюючим ресурсом глобального «мережевого суспільства». Спочатку формується віртуальна, мережева активність, яка з часом трансформується у цілком реальну громадянську активність.

Молодь є найбільш інноваційно відкритою соціальною групою та часто є лідером інноваційного виробництва і споживання. В часи переходу до інформаційного суспільства, молодь є провідником інформаційних потоків, здобуття нових знань та навичок, формування нових моделей поведінки і стереотипів [41, с. 140].

На кожному етапі розвитку суспільства молодь виконує інтеграційну функцію шляхом об'єднання та розвитку досвіду попередніх поколінь, рухаючи соціальний прогрес. Молодь здійснює трансформацію культурної та історичної спадщини всього суспільства, розвиваючи соціальну систему [41, с. 141].

Варто зазначити, що в сучасних умовах українська молодь є вразливим шаром суспільства в економічному та соціальному аспектах, оскільки їх життя та матеріальне забезпечення часто не відповідає стандартам необхідного прожиткового рівня. Молоде покоління наразі живе в умовах підвищеної

психологічної та соціальної напруги, викликані війною та економічною і політичною нестабільністю. [41, с. 140].

У зв'язку з цим мають місце та набувають поширення негативні явища, серед яких наркоманія, алкоголізм, проституція та ін., які впливають на психологічний і моральний стан суспільства. Державна молодіжна політика має суттєве значення для соціального становлення і розвитку молодого покоління, його здатності до реалізації власного потенціалу у відповідності з інтересами суспільства.

Інтернет та соціальні мережі є важливою складовою комунікації громадянського суспільства, обслуговування громадських потреб та формування громадської думки, активними користувачами яких є здебільшого молоді люди. Сьогодні соціальні мережі, відеохостинги є головним джерелом інформації, які спочатку доповнювали, а нарзі все більше замінюють традиційні ЗМІ.

Інтернетизовані соціальні мережі мають такі відмінності у порівнянні з традиційними ЗМІ:

1. Виробником змісту соціальних мереж може бути будь-який користувач, без відповідної освіти та кваліфікації, що регламентовано в традиційних ЗМІ;
2. Необмеженість змісту та способів подачі інформації соціальних мереж порівняно з традиційними ЗМІ;
3. Охоплення соціальними медіа більшої суспільної аудиторії;
4. Динамічне та більш оперативне відтворення подій та вироблення соціально важливої інформації за допомогою мобільних пристроїв. Мінливість контенту соціальних мереж більш висока. [42, с. 3 - 4].

Не можна оминати той факт, що Україна є однією з найбільш діджиталізованих країн, а станом на 2014 р. займала дев'яте місце серед країн

Європи за кількістю інтернет користувачів (18,5 млн. осіб, тобто 18 42% від загальної кількості населення) [42, с. 4-5].

Варто відмітити, що серед активних користувачів соціальних мереж найбільшу частку складають підлітки та молоді люди порівняно з користувачами більш старшої вікової категорії. Саме тому, громадянська активність набуває свого стимулу з допомогою використання соціальних мереж.

До прикладу Революція гідності 2013-2014 рр. почалася як Facebook-революція, згуртування та мобілізація зусиль української молоді, здійснювалося завдяки соціальним мережам, як платформі спілкування, соціальних зв'язків та миттєвого поширення соціально і політично важливої інформації без обмежень у просторі. Без такого обміну поглядами, можливістю пошуку однодумців та комунікації громадська активність Майдану очевидно не набула би широкого резонансу.

Як вважає теоретик глобального громадянського суспільства Дон Еберлі, соціальні мережі є можливістю багаторазового збільшення швидкості інформаційних потоків та «мережевого маркетингу». Громадянське суспільство та особливо молодь в інформаційну епоху, поширюють інформацію та створюють реальні канали комунікації в українському суспільстві [42, с. 5].

Поняття «громадськість» є широко вживаним та означає все громадське населення, у тому числі соціально-активну частину суспільства, яка добровільно бере участь у соціально-політичному житті держави. Громадськість пов'язана з поняттям «суспільство», яке означає: сукупність людей, об'єднаних спільним походженням, територією, інтересами, спрособом життя, які утворюють соціальну систему взаємодії та співпраці на певному етапі історичного розвитку. Громадськість є основою для створення

громадських організацій. Загалом виділяють такі типи громадськості по відношенню до питань суспільного значення:

1. Головна група громадськості – яка, здатна надати найбільшу допомогу або завдати найбільшу шкоду;
2. Другорядна група - це та, що має певне несуттєве значення незначний рівень впливу;
3. Маргінальна група - та, що в даний проміжок часу найменше впливає на підготовку та проведення управлінських рішень.
4. Традиційна група – постійно активна група, пріоритетного значення у зв'язку з громадськістю з вирішення певного суспільно значущого питання;
5. Майбутня група – потенційна цільова група громадськості, яка виникне у майбутньому;
6. Прихильники – громадськість яка підтримує (реформу, вирішення суспільно значущих питань та ін.)
7. Опоненти та байдужі – громадськість яка виступає проти, або не приймає активної участі.

Видатний суспільний теоретик Джеймс Грунінг виділяє такі групи громадськості:

- 1) Активна громадськість, яка реагує на всі проблеми і проявляє активність з будь-яких питань;
- 2) Байдужа громадськість, яка не виявляє активності з жодних питань;
- 3) Громадськість, яка активна навколо однієї проблеми, одного або декількох взаємопов'язаних питань;
- 4) Громадськість активна навколо проблеми що загострилась, висвітлена у ЗМІ та широкообговорюваної в суспільстві [85 с. 32].

Така класифікація цілком відповідає дійсному суспільному стану України та може бути врахована при налагодженні системи зв'язків державних органів з громадськістю. Слід сказати, що дана класифікація не є сталою та абсолютною характеристикою суспільства. Так, пасивна або байдужа громадськість може бути активною в інших суспільно важливих питаннях, а активність громадськості може мати ситуативний характер та залежить від рівня особистої зацікавленості кожного індивіда у вирішенні значущих для його інтересів суспільних питань.

Найбільший вплив здійснює пасіонарна (активна) частина суспільства. Пасіонарність є нестримним внутрішнім прагненням до діяльності, реалізації поставленої мети (реальної чи ілюзорної). Платон визначав думку як діалог душі із самим собою. Подібно до цього, пасіонарність є діалогом душі та тіла, між етнічною та соціальною системами людини [86 с. 2].

Громадянська активність є рушійною силою громадянського суспільства та внутрішнім прагненням до діяльності заради досягнення суспільної мети. Громадянська позиція кожної людини формується в свідомості, її індивідуальних цінностей, норм та особистих якостей.

Рівень громадської активності залежить як від багатьох факторів, що впливають на особистість (сім'я та виховання, культура та ментальність, громадська думка, ЗМІ), оскільки особистість, погляди на життя молодшої людини формуються під впливом найближчого оточення та особливо сім'ї, приклади та рольову поведінку в якій людина з дитячого віку засвоює на підсвідомому рівні, не маючи ще достатнього рівня знань та відповідного рівня мислення, а також сприяє соціалізації та сприйняттю соціальних норм. Соціалізація є оволодінням сукупністю людських якостей, самопобудови себе в процесі чого людина орієнтується на наявну в суспільстві модель поведінки, виражену в інформаційних, художніх та філософських джерелах (кіно, музика, телевізійний та відеоконтент, література, публікації та ін.).

Важливим є і самовиховання оскільки від вироблення в собі відповідних соціальних і ціннісних орієнтацій, підвищення розумового, фізичного розвитку та моральних рис характеру залежить прагнення до побудови власного життя і до того ж активна громадянська позиція.

Окрім цього, виховна робота з учнівською молоддю матиме значний вплив на розвиток особистості. Набутий досвід навчання та колективної активності у період студентських років, має бути періодом активного розвитку і самовдосконалення, що в подальшому матиме свої результати.

Одним з першочергових завдань є національно-патріотичне виховання дітей та молоді, яке є комплексною, системною діяльністю державних органів, громадських організацій, ЗМІ, освітніх закладів, з формування патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до батьківщини, знання об'єктивної історії, ціннісного ставлення до власної нації та держави [48].

Воно має сприяти становленню справжнього громадянина-патріота, який тверезо та об'єктивно оцінює власну державу та її національно-визвольну боротьбу, місце в міжнародній системі та власні інтереси, права і обов'язки.

Громадська думка також формує світобачення і можливість вибору між слідуванням в загальносуспільному чи індивідуальному руслі цінностей та дій. Роль ЗМІ є однією з головних, оскільки суспільна думка, формується під впливом інтернет публікацій, телебачення, від інформаційної подачі яких залежить обізнаність та уявлення про політико-економічний стан держави. Рівень критичного мислення кожної та особливо молоді людини визначає адекватність і тверезість сприйняття інформації [43, с. 2].

Громадянська активність є активним ставленням людини до життя суспільства в якому вона виступає як провідник власних норм принципів та ідеалів. Вона проявляється в громадській діяльності, участі у громадських рухах, здійсненні впливу на мотиви, спонукання, інтереси і цілі людей, їх колективів, об'єднань, прагнення діяти на користь суспільства, захищати і

відстоювати свої права в міру усвідомлення власної відповідальності та можливостей. В широкому сенсі громадянська активність охоплює всю колективну невиробничу діяльність суспільства. Громадянська активність має когнітивну, мотиваційну ціннісну, емоційно-оцінну і поведінкову складову [41, с. 17].

Громадянська активність має своїм вираженням громадянську позицію, яка свідчить про ступінь розвитку, самоусвідомлення свого місця і ролі у державотворчих процесах.

На думку Р. Інглехарта молоде покоління має більш високий рівень освіти, більші цілеспрямованість та політичну активність, тому його вплив на суспільні процеси ймовірно буде більш значущим [44, с. 2].

Молодь не завжди є суб'єктом політичних процесів, проте вона грає важливу роль у суспільному розвитку, особливо у період становлення державності. Варто зазначити, що з погляду політичної активності молодь є неоднорідною. Так, фактично найбільша частка молоді в Україні є політично пасивною, що відображається низьким відсотком електоральної активності але при цьому, має високий інтерес до політичних подій в державі та суспільстві [41, с. 238].

Політично активна молодь має усвідомлення власної відповідальності та реальної спроможності бути учасником політичних рухів та змін, часто має україно-національні ідеї держави. Однією з відмінних рис більшості молоді в Україні є опозиційне ставлення до будь-якої діючої влади.

Можна виділити такі форми політичної участі молоді: [41, с. 238-239].

- 1.Реалізація права обирати через участь у голосуванні на виборах;
- 2.Представницька участь молоді в органах державної влади та місцевого самоврядування;

3. Створення молодіжних організацій та рухів, зокрема політично спрямованих;
4. Участь у діяльності політичних партій;
5. Участь у акціях протесту, мітингах, демонстраціях з метою спонукання влади до виконання суспільних вимог та захисту власних прав і свобод.

Слід зазначити, що у період від проголошення незалежності 1991 р. та особливо з 2014 р. по наш час в Україні сформувалася свідомо, активна складова громадянського суспільства. Вона включає молодих активних громадян, у тому числі волонтерів, добровільні громадські організації.

Концепція громадянського суспільства передбачає поєднання свободи особи та її відповідальності. Дієве громадянське суспільство не можливе без включення всіх громадян до участі у суспільних процесах, що передбачає наявність певної мотивації для участі у вирішенні суспільно та політично значущих справ.

Громадянська активність не зафіксована в нормативних актах, як обов'язкова вимога поведінки, проте в багатьох країнах має постійний характер [47, с. 4]. Зокрема в Німеччині, основою стабільної демократії є держава, ринкові відносини та зрілі громадяни, а також співвідношення їх інтересів [46.].

Громадська участь є основою функціонування громадянського суспільства. Вона є процесом взаємодії громадськості та органів влади у прийнятті управлінських рішень, включає в себе інформування громадськості, вивчення громадської думки, ставлення до влади та пріоритети громадськості [58, с. 8-9]. Існують такі форми громадської участі:

-громадські (участь у публічних кампаніях, дискусіях у ЗМІ, реклама та агітація);

-експертні (громадська експертиза, пропозиція проектів, рішень, програм від громадськості);

- неpubлічні (звернення до представників влади, судовий позов).

Однак, взаємодія між владою та громадянським суспільством в Україні наразі є недостатньо ефективною, оскільки існують розбіжності у розумінні інтересів та завдань. Необхідним є створення прямих та зворотніх зв'язків між державними органами та громадянським суспільством на державному та місцевому рівнях, вдосконалення законодавства [58, с. 10].

Громадянська активність включає такі складові: надбання досвіду участі у громадському житті, ставлення до інститутів влади і політичної системи, сприйняття демократичних цінностей, особиста відповідальність, самооцінка та ставлення до інших людей, готовність допомагати іншим.

Громадянська активність молоді певною мірою залежить від зовнішніх факторів та середовища в якому перебуває особистість. Проте, перш за все, активна громадянська позиція формується на морально-етичному рівні з усвідомленням своєї ролі та власного вкладу у суспільно-політичні зміни в країні. Для виховання активної громадянської позиції молоді людини потрібна зацікавленість прагнення самої особистості.

Активна громадянська позиція населення та особливо молоді є передумовою для участі в суспільних і державницьких процесах. Вона пов'язана з відчуттям громадського обов'язку, відчуттям власної значимості та відповідальності. Педагогічний аспект виховання громадянської позиції є важливим завданням державної молодіжної політики

Необхідно зазначити, що мотивацією поведінки людей здебільшого є передусім власний інтерес, при цьому про наявність активної громадянської позиції замислюється меншість. Громадська активність має власною рушійною силою внутрішні інтереси, мотиви, потреби, переконання та

цінності. Активність може мати формальний характер слідування за правилами, а може бути спрямованою на реалізацію ідеї та мети.

Основою громадянської активності є інтерес до громадської суспільної роботи, організаторські здібності, ініціативність, відповідальність, самоконтроль, емпатія та готовність допомагати іншим. Так, основним мотивом, що спонукає до волонтерської діяльності є співчуття тим, хто потребує захисту та матеріальної допомоги [45, с. 1].

Громадянська свідомість фактично є ціннісним ядром та характеристикою українства. Вона є спонукальною силою суспільного розвитку та проявляє себе у важкі історичні періоди.

Висновок до розділу II. Від радянських часів до періоду незалежності України відбувався процес формування громадянського суспільства та прояв його активності. Політичний напрям розвитку України пов'язаний був спочатку з проголошенням незалежності та подальшим зближенням з Європейським цивілізаційним і культурним простором. Роль громадянського суспільства була вирішальною у прийнятті Декларації незалежності України, виборі Європейського вектору розвитку. Розвиток громадянського суспільства супроводжувався прийняттям необхідної нормативно-правової основи, затяжною політичною та економічною кризою періоду незалежності України.

Під час війни громадянське суспільство є значною опорою у захисті національних інтересів, волонтери вносять вклад у допомогу військовим, матеріальному забезпеченні і обороноздатності. Громадянське суспільство, включає кожного небайдужого громадянина, який вносить свій посильний вклад у підтримку суверенітету та інтересів України. Силою громадянського суспільства є громадянська активність, яка полягає у свідомому, відповідальному та адекватному ставленні кожної особистості до власних і суспільних інтересів, а також дій, які є проявом такої позиції. Найбільш

активною частиною суспільства, є молодь, яка є рухомою силою суспільних змін, використання новітніх технологій.

РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.

3.1. Місцеве самоврядування та громадянське суспільство.

Громадянське суспільство та його інститути в наш час є партнерами держави і забезпечують громадський контроль та інші форми впливу, як на загальнодержавному так і місцевому рівнях.

Громадянське суспільство є одним з важелів дотримання закріпленого ст. 3 Конституції України основоположного принципу згідно якого людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що також відображається у принципі взаємовідносин між людиною суспільством та державою. [25, с.8].

Існують різні погляди на природу місцевого самоврядування. Згідно однієї думки, місцеве самоврядування має недержавний характер. Інші дослідники, вважають, що місцеве самоврядування поєднує, як державне управління, так і громадівське самоврядування, таким чином, постає питання про належність місцевого самоврядування до державного чи громадського відання.

Так, місцеве самоврядування має такі теорії походження: громадівська теорія, теорія вільної громади, державницька теорія, теорія муніципального дуалізму (громадівсько-державницька).

Відповідно до громадівської теорії місцевого самоврядування, територіальний колектив (громада) та органи місцевої влади, які представляють громаду, не належать до вертикалі державної влади, а є окремою - муніципальною владою. Згідно даної теорії громади є первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Варто зазначити, що громада є традиційною формою суспільної організації в Україні.

Громадівське самоврядування існувало на території сучасної України від часів Київської Русі, основою якого були віче, тобто збори дорослого, вільного населення в містах та територіях на якому вирішувалися важливі питання господарювання та місцеві податки, а також призначалися посадові особи з питань управління та судочинства.

Концепція громадівської теорії найбільшою мірою сприяє формування відносин самоврядування, вільного волевиявлення та інтересів окремих індивідів та їх груп, що є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства.

Місцеве самоврядування є самостійним інститутом громадянського суспільства. Соціологія визначає самоврядування як колективне керування, участь членів локальної спільноти у процесі прийняття важливих рішень місцевої громади. Видатний французький політичний діяч Алексіс де Токвіль писав: «Народ є джерелом влади у суспільстві, однак більш безпосередньо, ніж у громаді, він ніде не здійснює свою владу» [16, с. 220].

Кожне муніципальне утворення від латинського «*municipium*» («*munis*» - «вага», «тягота», «тягар», а «*саріо*» - «беру», «приймаю», що означає «взяти тягар на себе» ; управляти справами самостійно), якими є територіальні громади сел, селищ, міст з населенням, об'єднаним власними інтересами.

Громада, яка є основною муніципальною одиницею, має унікальну культурно-історичну спадщину свого місцезнаходження, а також територіально-просторову, природно-ресурсну, екологічну, економічну,

управлінську, демографічну, соціально-трудова, архітектурно-забудовчу характеристики.

Відповідно до ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [8].

Водночас, Закон України «Про місцеве самоврядування» наголошує, окрім гарантованого державою права на реальній здатності територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [18].

Об'єднаною громадою є добровільне об'єднання суміжних територіальних громад сіл, селищ і міст, яка має свій адміністративний центр, відповідно до ст. 3 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [27].

Територіальна громада села, селища та міста відповідно до ст. 6 ЗУ «Про місцеве самоврядування» є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Дане положення повністю відповідає ст. 5 Конституції України відповідно до якої народ є єдиним джерелом влади та суверенітету, яким і є населення територіальних громад. Він здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування.

Територіальні громади об'єднують людей на основі спільних інтересів та цінностей. Спільними та організованими діями територіальні громади спроможні вирішувати питання місцевого значення. Таким чином, місцеве самоврядування є важливим соціальним феноменом спільної організованої

діяльності громадян, як вираження влади народу, що є однією з основ демократичної держави.

Основними засадами громадянського суспільства є самоврядування та самоорганізація. Держава має здійснювати партнерську підтримку у вирішенні суспільно значущих справ. Місцевий розвиток залежить від спільних зусиль бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування, управлінської еліти держави [21, с. 2].

Самоврядування є способом управління, яке здійснюється спільнотою людей у власних інтересах. Місцеве самоврядування означає можливість адміністративно-територіальних одиниць самостійно та незалежно від центру вирішувати питання місцевого значення. В процесі участі громадян у вирішенні питань місцевого значення формується соціальний капітал, який є основою демократичної стабільності на місцевому рівні. Приймаючи участь у місцевому управлінні громадян формуються важливі навички співробітництва, солідарності та колективізму, задоволення соціальних інтересів [16, с. 217].

Виробляються соціальні зв'язки окремих людей, ідентифікація себе з групою у позитивному значенні через спільну участь; солідарність до праці заради спільного добробуту; довіра як компонент людських взаємовідносин. Основними соціальними цінностями громадянського суспільства є свобода, справедливість, рівність, гідність, а також ментальні якості: індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, оптимізм, відповідальність.

Головною метою діяльності громадянського суспільства є підвищення якості життя, удосконалення та участь у публічно-правових відносинах з державою. Громадянське суспільство можна визначити, як середовище, яке має достатню свободу завдяки якій громадянин може задовольняти власні потреби, обирати рід занять, мати гідний рівень життя, що включає: зміст

праці та дозвілля, достатньо комфортні умови праці та побуту, задоволеність своїм приватним життям, свободу особистості, суспільну та політичну активність, спілкування, самовираження і саморозвиток, реалізацію моральних та духовних цінностей.

Змістом діяльності та стратегічного розвитку громади є облаштування території власної громади, матеріального процвітання, забезпечення громадської безпеки. Важливе значення має співвідношення місцевого самоврядування із центральною владою, поєднання засад централізації та децентралізації.

Місцеве самоврядування є системою організації спільноти місцевих жителів на певній території, місцевих органів влади, які функціонують у єдиному механізмі, основою якого є місцева спільнота, яка одночасно є громадянським суспільством.

Для підвищення ефективності управління необхідним є збалансоване поєднання засад централізації та децентралізації. Централізація є необхідною для організації управління, недопущення свавілля, анархії та дезорганізації на державному та місцевому рівнях.

Децентралізація потрібна для оптимального вирішення питань місцевого значення шляхом передачі значної частини адміністративних, господарських повноважень на місцевий рівень та фінансових ресурсів на їх виконання шляхом збільшення місцевих бюджетів.

Європейська хартія місцевого самоврядування встановлює класичний принцип субсидіарності, відповідно до якого на нижчих рівнях управління потрібно вирішувати ті питання місцевого значення, передача яких на вищий рівень управління не має сенсу [20, с. 2].

Відповідно до п. 3 ст. 4 ЕХМС публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими

повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії [20].

Сутність принципу субсидіарності полягає у тому, що територіальна громада та органи місцевого самоврядування на місцевому рівні, здатні задовольнити місцеві потреби, при цьому державна влада втручається у місцеві справи тільки в межах допомоги у реалізації місцевих потреб. Принцип субсидіарності є основоположним у децентралізації, оскільки він зазначає про невтручання центральної влади у питання, які ефективніше можуть бути вирішені на місцевому рівні.

Варто зазначити, що принцип субсидіарності може бути втілений лише у разі децентралізації на рівні повноважень та адміністративно-територіального поділу країни.

Місцева демократія має важливе значення для місцевого самоврядування як способу волевиявлення громадськості та прийняття рішень, що сприятиме солідарності, співпраці громадськості з органами місцевої влади. Вона є реальною можливістю кожного громадянина брати участь у вирішенні питань місцевого значення, що є необхідною складовою успішного та демократичного розвитку громад [24]. Існуючі механізми місцевої демократії потребують вдосконалення.

Електронні засоби комунікації та інтернет сприяють побудові соціальних зв'язків у суспільстві долаючи соціальні бар'єри та територіальні обмеження. Внаслідок чого, локальна спільнота, або громада набуває якісно нової сили. Формування ефективного громадянського суспільства з розвиненими горизонтальними зв'язками, отримує необхідну базу з розвитком інформаційних технологій, можливість більш ефективного управління та налагодження зв'язку між громадою та органами влади, вироблення більш практичних управлінських рішень, через об'днання знань та досвіду громадян [26, с. 6]

Залучення населення до прийняття управлінських рішень та розвиток форм прямого народовладдя в наш час, можливо з використанням цифрових технологій, аналогом чого є можливість користування державними, адміністративними послугами через мобільний додаток «Дія», що відповідає тенденції до цифровізації, як впровадження цифрових технологій в усі сфери життя.

Державний онлайн сервіс «Дія» суттєво спрощує бюрократичні процедури, надає можливість отримання понад 70 державних послуг, подання електронних петицій, скарг звернень громадян, проведення опитувань, електронне спілкування з органами влади, доступу до інформації з реєстрів, що наразі є інноваційним реєстром адміністративних послуг, аналогів якому не має в світі [51, с.5].

Окрім виборчих прав, глосування та права обиратися на місцевих виборах, кожен має право на доступ до публічної інформації відповідно до ст. 2 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» для забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень.

Закон України «Про місцеве самоврядування» на теперішній час встановлює такі форми волевиявлення громадян: місцевий референдум (ст. 7); загальні збори громадян (ст. 8); місцеві ініціативи (ст. 9), проте не містить детального порядку реалізації даних форм волевиявлення, кожна з яких потребує більш детальної законодавчої регламентації [18].

Окрім цього, до інструментів місцевої демократії фактично належать консультації з громадськістю, електронні петиції до органів місцевого самоврядування, утворення громадських рад та інших дорадчих колегіальних органів при органах місцевого самоврядування, громадський бюджет (бюджет участі), який передбачає фінансування проектів та пропозицій поданих громадянами, порядок подання, відбору та фінансування яких визначається у Положенні «Про громадський бюджет» [22].

Наразі існує проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування № 7283 від 13.04.2022.

Даний законопроект передбачає важливі нововведення серед яких є затвердження та більш детальна регламентація форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, зокрема: [23]

- 1) місцеві референдуми;
- 2) загальні збори;
- 3) місцеві ініціативи;
- 4) громадські слухання;
- 5) електронні петиції;
- 6) участь жителів у розподілі коштів місцевого бюджету;
- 7) публічні консультації;
- 8) громадська оцінка (експертиза) діяльності виконавчих органів ради та посадових осіб;
- 9) консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування та їх посадових особах;
- 10) інші форми участі, що не суперечать законодавству.

Предбачається можливість участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Окрім того, відповідно до даного проекту закону, порядок проведення загальних зборів, місцевих ініціатив, громадських слухань, публічних консультацій, громадської оцінки, участь жителів у розподілі коштів місцевого бюджету та ін. визначається статутом відповідної територіальної

громади. Також, законопроект передбачає затвердження у статуті громади таких необхідних положень:

- 1) загальні положення та символіка територіальної громади;
- 2) особливості організації роботи органів місцевого самоврядування;
- 3) форми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення;
- 4) засади взаємовідносин органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з органами самоорганізації населення, об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами;
- 5) форми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- 6) засади відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, порядок їх реалізації;
- 7) порядок звітування перед територіальною громадою сільського, селищного, міського голову, депутатів ради та старост;
- 8) засади розвитку територіальної громади;
- 9) інші питання місцевого значення, що стосуються життєдіяльності територіальної громади та не суперечать законодавству [23].

Таким чином, місцеве самоврядування є одним з основних проявів громадянського суспільства, механізмом реалізації інтересів громади як безпосередньо так і через представницькі органи влади. Територіальна громада є головним суб'єктом місцевого самоврядування та одночасно спільнотою місцевих жителів з різним національним, культурним, релігійним складом, але об'єднаних спільними інтересами, працею заради спільного благополуччя. Місцева демократія має безпосереднє відношення до прозорості та

демократичності роботи місцевої влади, забезпечення прав громадян на участь у місцевому управлінні.

3.2. Громадський контроль, як спосіб забезпечення народовладдя.

Для демократичного суспільства характерною ознакою є механізм взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади. Принцип народовладдя є основоположним та зафіксованим у Конституції України. Так відповідно до ст. 5 Конституції носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Статтею 38 Конституції України закріплено право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [8]. Отже, воля народу має бути фундаментальною основою, що скеровує, відображає та становить зміст діяльності влади та політичних сил.

Варто відмітити, що контроль в загальному розумінні є важливим етапом проведення роботи, реалізації проекту у багатьох галузях господарства. Контроль є способом перевірки, коригування та завершення необхідних робіт, може мати попередній, поточний та завершальний характер в залежності від етапу реалізації проекту.

Контроль застосовується в різних галузях науки і господарства. Він пов'язаний з перевіркою, спостереженням, відслідковуванням, фіксацією тощо. Контроль передбачає, що суб'єкт контролю має певну владу, що дозволяє йому здійснювати контроль. Контроль в публічному управлінні це система спостереження, перевірки процесу функціонування об'єкта управління відповідно до прийнятих управлінських рішень, виявлення,

коригування та виправлення відхилень у процесі виконання цих рішень [87, с. 2].

Громадський контроль ґрунтується на соціальному контролі, який з точки зору соціології передбачає цілеспрямований вплив суспільства на своїх членів, або соціальні групи з метою забезпечення дотримання встановлених норм соціальної системи. Демократичний режим передбачає, що в державі існує, як державний, так і громадський контроль через законодавчо закріплену можливість та права народу для його здійснення. Забезпеченість з боку держави реальної можливості здійснення контролю з боку громадськості є підтвердженням того, що народ є єдиним джерелом влади, який, перевіряє та відстежує діяльність державних органів, відповідність їх дій, заявленій передвиборчій програмі та обіцянкам.

Громадський контроль є важливою складовою громадянського суспільства, найвищим проявом громадянської активності, свідомості та тверезого мислення. Суспільство одночасно є об'єктом управлінського впливу з боку держави та активним суб'єктом через громадський контроль.

Громадський контроль виступає, одним з головних способів участі громадян у державному управлінні. В даному контексті контроль є засобом забезпечення виконання органами державної влади та місцевого самоврядування їх завдань і функцій, які стосуються реалізації прав і свобод громадян, усунення посадових зловживань та порушень законодавства, підвищення якості державних послуг. Громадський контроль є механізмом безперервної комунікації суспільства та державних органів, який дає можливість населенню коригувати і змінювати їх роботу.

Громадський контроль за своєю суттю є активним спостереженням громадян за державними посадовими особами, яким народ делегував повноваження з управління державою та реагуванням на неприйнятні і неправові дії. Проте, контрольні повноваження з боку громадськості не мають

владно-адміністративного примусу, часто мають рекомендаційний характер, але є юридично обов'язковими.

А. Крупник визначає громадський контроль, як інструмент оцінки стану виконання органами влади їхніх соціальних завдань. За визначенням О. Полтаракова, громадський контроль є системою відносин громадянського суспільства з державою. Громадськість є суб'єктом здійснення громадського контролю, а сферою контролю є права, свободи, інтереси та протреби населення [88, с. 2].

Завданням громадського контролю є:

- недопущення дій поза межами законності та правопорядку державних органів, як об'єкту контролю;
- попередження наявних та можливих відхилень державної політики від заявлених і намічених цілей, суспільних інтересів, що має або призведе до негативних наслідків;
- отримання повної об'єктивної інформації щодо діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, сприяння підвищенню ефективності їх роботи;
- підвищення прозорості діяльності та кадрового відбору;
- підвищення якості адміністративних послуг [89, с. 3].

Громадський контроль здійснюється, як через безпосереднє волевиявлення громадян, так і непрямыми способами участі шляхом створення спеціально уповноважених представників. Так пряма (безпосередня) форма громадського контролю включає: [88, с. 2].

- журналістські розслідування та освітлення питань суспільного значення в незалежних ЗМІ, блогерами в соціальних медіа.
- доступ громадян до інформації щодо діяльності влади;

- публічні обговорення проектів законів, концепцій, проектів;
- індивідуальні або колективні петиції громадян в органи державної влади та місцевого самоврядування;
- громадські слухання (слухання проблем важливого суспільного значення, відповідних дій або намірів органів державної влади та місцевого самоврядування);
- участь громадян в управлінні шляхом представництва в органах місцевого самоврядування;
- наукові, публіцистичні та художні твори, що формують громадську думку з тих чи інших проблем життєдіяльності суспільства;
- участь громадськості через суд присяжних;
- участь громадськості у запобіганні корупції;
- громадська експертиза.

Непрямі види громадського контролю, які здійснюють державні органи у тому числі за ініціативою та волевиявленням громадян, відбувається в таких формах:

- парламентський контроль;
- контроль представницького органу місцевого самоврядування;

У здійсненні громадського контролю беруть безпосередню участь:

- громадські ради при органах державної влади та місцевого самоврядування.
- інститути уповноважених з прав людини.
- незалежні медіа та консультативно-аналітичні центри [88, с. 2].

Розуміння ЗМІ сформоване в радянський час підкреслювало їх функцію інформаційного обслуговування режиму. Наразі Закон України «Про медіа» визначає правові засади діяльності медіа. Відповідно до даного Закону медіа є

засобом поширення масової інформації у будь якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою. Суб'єктами сфери медіа, діяльність яких регулює даний Закон є аудіовізуальні, друковані, онлайн медіа, провайдери аудіовізуальних сервісів, провайдери платформ спільного доступу до відео, постачальники електронних комунікаційних послуг для потреб мовлення з використанням радіочастотного спектра (ст. 13), що включає окрім традиційно радіо, телебачення, діяльність суб'єктів онлайн-медіа [91].

Вплив громадськості має особливий прояв через взаємодію зі ЗМІ, активність у соціальних мережах. Діяльність блогерів, як людей, що охоплюють широку суспільну аудиторію, сьогодні має надзвичайно великий вплив. Блогери та активні медіакористувачі здійснюють вплив на медіасередовище шляхом написання постів у соціальних мережах, створення відео контенту різного напрямку (розслідування та висвітлення подій, моральний та психологічний вплив на громадськість) часто маючи аудиторію більшу за традиційні медіа (телебачення).

До найвідоміших блогерів в українському медіапросторі, які мають велику аудиторію зокрема належать такі персони: Віталій Портніков, Дмитро Гордон, Євген Комаровський, Яніна Соколова, Олексій Гончаренко, Сергій Стерненко, Геннадій Балашов, Сергій Притула, Леся Нікітюк, Дмитро Комаров, Сергій Жадан та інші.

Таким чином, громадський контроль у сфері журналістики та блогерства, здійснюється шляхом інформування громадськості, висвітлення, оцінювання важливих повсякденних подій та інших фактів соціального, політичного, військового, економічного, культурного та іншого спрямування, що сприяє прозорості, всебічному дослідженню та обговоренню. Проте, слід мати на увазі, що така активність часто характеризується суб'єктивним оціночним судженням, направлена на створення позитивного або негативного суспільного настрою в залежності від суспільно-політичних подій та обставин.

Наразі зареєстрований проект Закону України «Про публічні консультації» № 4254 від 23.10.2020, який визначає основні засади проведення публічних консультацій під час формування та реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення [92].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» представницький орган місцевого самоврядування це виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення. Відповідно до ст. 10 даного Закону представницькими органами місцевого самоврядування є відповідні сільські, селищні, міські, а також обласні та районні ради [18].

Участь громадськості через громадські ради при міністерствах та інших органах виконавчої влади регламентовано відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Відповідно до даної Постанови громадська рада є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики. Основними завданнями громадської ради є: [93].

- реалізація громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної, регіональної політики;
- сприяння залученню представників зацікавлених сторін до проведення консультацій з громадськістю, моніторингу результатів формування та реалізації державної, регіональної політики;

- проведення громадського моніторингу за діяльністю органу виконавчої влади;
- здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування і реалізації державної, регіональної політики.

Океремою формою громадського контролю є громадська експертиза. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 05 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [94].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» громадська і науково-технічна експертиза може проводитися у будь-якій сфері наукової і науково-технічної діяльності, що потребує врахування громадської думки, з ініціативи громадськості, об'єднань громадян, трудових колективів та проводиться на основі договорів на проведення громадської наукової і науково-технічної експертизи.

До інститутів громадянського суспільства, які можуть здійснювати громадську експертизу належать: громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші непідприємницькі товариства і установи [95].

Статус присяжних визначено відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя (ст. 63) [96]. Відповідно до

ст. 384 Кримінально-процесуального кодексу України передбачена можливість розгляду кримінального провадження судом присяжних стосовно обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі [97].

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» визначена участь громадськості в заходах, щодо запобігання корупції. Так, громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, окремі громадяни мають право: [98]

- повідомляти спеціально уповноважених суб'єктів у протидії корупції про факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний або потенційний конфлікт інтересів;
- запитувати і одержувати інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію щодо запобігання корупції відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»;
- проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів;
- подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій;
- брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції;
- вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції;
- проводити, замовляти проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання корупції;

- проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції;
- здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству;
- здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції.

Право на інформацію є важливим чинником для інформування громадськості про діяльність державних органів та проведення відповідного громадського контролю. Інформованість суспільства, щодо фактичного «стану справ» у сфері державного управління є основою народовладдя, оскільки об'єктивна інформація спонукає громадянське суспільство до дієвих кроків у висвітленні та боротьбі зі злочинністю, корупційними діями, зловживанням владою, нераціональним використанням ресурсів, свавіллям і бездіяльністю.

Стаття 34 Конституції України гарантує право кожному вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір з урахуванням необхідних обмежень що стосуються: інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [17].

Закон України «Про інформацію» у ст. 10 встановлює перелік видів інформації кожен з яких має окреме правове регулювання, який включає інформацію таких видів: про фізичну особу; довідково-енциклопедичного характеру; про стан довкілля (екологічна); про товар (роботу, послугу); науково-технічну; податкову; правову; статистичну; соціологічну; критичну технологічну [99].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає публічну інформацію, як відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформацію, що була отримана, або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Доступ до публічної інформації забезпечується шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації: [100].

- в офіційних друкованих виданнях;
- на офіційних веб-сайтах в мережі інтернет;
- на єдиному державному веб-порталі відкритих даних.
- на інформаційних стендах;
- будь-яким іншим способом;
- надання інформації за запитами на інформацію.

Запит на інформацію є проханням особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні. Запитувач має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту.

Запит на інформацію може бути індивідуальним або колективним. Запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача.

Необхідно зазначити, що наразі в Україні відсутній закон «Про громадський контроль», який містив би єдині норми регулювання громадського контролю. Проте, певні форми громадського контролю, визначені в окремих нормативних актах.

Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» [101] «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [102], «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [103], містять норми щодо контролю та участі громадськості.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає громадські слухання у процесі яких, відповідно до ст. 13 даного закону, територіальна громада має право зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування [18].

Громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік. Пропозиції, внесені за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Статтею 40 Конституції України передбачено право кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [17].

Закон України «Про звернення громадян» конкретизує конституційне право на звернення громадян, які мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації

своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [104].

Рішення, дії чи бездіяльність внаслідок яких, порушуються права і законні інтереси, свободи громадян, покладаються незаконні обов'язки та незаконне притягнення до відповідальності, можуть бути оскаржені у відповідний строк (протягом одного року з моменту прийняття даного рішення, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням).

У ст. 20 даного Закону встановлений термін розгляду звернень громадян не більше одного місяця від дня їх надходження, а щодо ті, які не потребують додаткового вивчення, розглядаються невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про звернення громадян» передбачена можливість громадян звертатися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції [104].

Закон України «Про громадські об'єднання» у ст. 21 встановлює права громадських об'єднань, що є основою для контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Так громадське об'єднання має право:

- вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);

- звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;

- одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;

- брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади та місцевого самоврядування, що стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;

- проводити мирні зібрання;

- здійснювати інші права, не заборонені законом.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначає права та обов'язки профспілок та їх об'єднань. Стаття 20 даного закону визначає право профспілок та їх об'єднань здійснювати представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян [105].

Відповідно до ст. 21 даного закону профспілки здійснюють громадський контроль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю та про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у господарській діяльності» у ст. 9 передбачає обов'язок органів державної влади оприлюднювати проекти регуляторних актів шляхом опублікування в

друкованих медіа даного регуляторного органу, або розміщення плану та змін до нього на офіційних сторінках у мережі інтернет (ст. 13), що надає можливість для ознайомлення громадськості, фізичних та юридичних осіб, одержання зауважень і пропозицій. Регуляторні органи публікують у друкованих медіа або на офіційних сторінках мережі інтернет або оприлюднюють в інший спосіб, у тому числі через телебачення і радіо інформацію про здійснення регуляторної діяльності (ст. 14) [106].

Громадський контроль тісно пов'язаний з громадською ініціативою, яка є дієвою силою, небайдужістю та активністю суспільства. Проте, громадський контроль як спосіб спостереження, впливу на дії державних органів на сьогодні ні є повністю розвиненим та потребує значного вдосконалення. Так, громадський контроль як можливість для суспільства, залежить від інформаційної прозорості, відкритості і доступності даних, щодо діяльності органів державної влади.

Вдосконалення потребує і нормативно-правова база. Норми громадського контролю зафіксовані у багатьох нормативних актах різних сфер, що ускладнює його реалізацію. Необхідним є прийняття єдиного, нормативно правового акту, закону «Про громадський контроль» який консолідує і доповнить існуючі норми громадського контролю. Необхідним є розробка механізмів відповідальності за порушення чи недотримання необхідних форм громадського контроль та експертизи, приховування суспільнозначимої інформації, що сприятиме більшій прозорості та принципу народовладдя.

3.3. Зарубіжний досвід взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади.

Досвід інших країн з прояву активності громадянського суспільства та його взаємодії з органами державної влади, може бути корисним та необхідним для

запозичення і прикладу. Так, цікавим є використання цифрових технологій та онлайн платформ для участі громадськості у прийнятті управлінських рішень. Загалом країни ЄС сприяють розвитку онлайн консультаціям з громадськістю. У Естонії онлайн-платформа «Osale.ee» використовується для електронних пропозицій, консультацій, громадських слухань у муніципальних органах влади. Подібні платформи для участі громадянського суспільства існують у Македонії (e-Demokratija.mk., платформа ENER та Nvosorabotka.gov.mk.) [108, с. 3].

В Німеччині використовується інструмент так званого «спільного бюджету», що дозволяє здійснювати громадське обговорення в онлайн режимі місцевого бюджету та ідей використання коштів, що знаходять підтримку населенням громади. Законопроект з громадським обговоренням має більше шансів до прийняття у парламенті. Німеччина має дость розвинене громадянське суспільство, в якому особиста гідність є важливою цінністю. В Німеччині існує велика кількість організацій громадянського суспільства (церкви, профспілки, об'єднання захисту прав споживачів, організації захисту прав жінок, природоохоронні групи та ін.). У міністерстві закордонних справ Німеччини проводяться консультації та зустрічі з представниками громадянського суспільства (журналістами, науковці, громадськими організаціями та ін.).

Відбувається співпраця державних органів, підприємців, громадських організацій, що забезпечує стабільність і взаєморозуміння. Демократія в Німеччині забезпечується правовою державою, особистою ініціативою та відповідальністю кожного громадянина та громадських об'єднань [108, с. 4].

Одним з проявів громадянського суспільства у країнах колективного «Заходу» є діяльність феміністичних, правозахисних та екологозахисних організацій та громадських активістів. Окремі з них за своїм значенням, набули глобального масштабу, зокрема екологічна (Greenpeace), правозахисна (Amnesty International), шведська екоактивістка Грета Тунберг.

Народна ініціатива, проявом якої є місцева ініціатива у громадах та інших органах місцевого управління має важливе значення для контролю влади та демократії. Існує також, народна законодавча ініціатива, прикладом чого є Швейцарія. Так, Швейцарія є однією з країн лідерів за розвитком механізмів безпосередньої демократії і народної ініціативи.

Громадяни Швейцарії беруть участь в державному управлінні шляхом законодавчої ініціативи та обговорення питань винесених на референдум. Референдум дозволяє громадянам Швейцарії впливати на рішення представників влади, законодавча ініціатива дозволяє народу безпосередньо приймати закони [90, с. 4].

До основних цінностей на яких була заснована об'єднана Європа відносяться демократія, свобода, правова і соціальна держава, громадянське суспільство. Громадянське суспільство є головною частиною суспільно-політичної сфери ЄС. Європейська система взаємодії влади і громадянського суспільства передбачає проведення консультацій з різних соціальних і політичних питань, а також онлайн консультацій з публікацією в мережі Інтернет та соціальних мережах загальнодоступних матеріалів з можливістю залучення громадянського суспільства до прийняття рішень загальноєвропейського значення [109, с. 2].

Відповідно до Римського договору від 1957 р. з метою залучення думок та ідей, щодо управління та прийняття рішень, представників різних груп населення (громадських організацій, екологічних, гендерних рухів, профспілок, роботодавців та ін.) було створено Європейський економічний і соціальний комітет (EESC). Даний комітет має дорадчу функцію, але є прикладом участі представників громадянського суспільства з країн-членів ЄС у виробленні політики Європи, шляхом висловлення власних поглядів. Загалом комітет виконує такі завдання: [110].

- зв'язок європейських керівних органів (Європейський парламент, Рада Європи, Європейська комісія) з реальними обставинами на місцях, використовуючи досвід членів EESC з проведенням діалогу і досягнення загального інтересу;
- сприяння розвитку Європейського Союзу з врахуванням громадської думки та діалогу з громадянським суспільством;
- популяризації цінностей, які лежать в основі європейської інтеграції, демократії участі.

Європейська громадянська ініціатива дозволяє пропонувати нові закони у ЕС. Сім громадян країн ЕС об'єднавшись, можуть подати та зареєструвати свою законодавчу ініціативу у Європейській комісії, яка має зібрати підписи щонайменше одного мільйона людей з мінімум семи країн ЕС. Надалі ініціатива може бути представлена у Європейському парламенті. Слід зазначити, що Європейська комісія є активним учасником законодавчого процесу в ЕС та здебільшого законодавство Європи розглядається та приймається Європарламентом за ініціативи Єврокомісії.

Прикладом сили громадянського суспільства є період «оксамитових революцій», мирних акцій протесту в країнах Центральної і Східної Європи (Польща, Чехословаччина, Угорщина, Болгарія НДР) в результаті яких відбулася відставка керівництва комуністичної партії, скасування її панівної ролі та повалення комуністичного режиму в цих країнах. Силою революції була студентська молодь, громадські організації, католицька церква, що прагнули до свободи від комуністичного тоталітаризму того часу [111].

Сполучені Штати Америки основою своєї демократії мають громадянське суспільство. Завдяки діяльності громадян бул створено громадянське суспільство з волі якого була утворена держава. Підтвердженням цьому є Конституція США 1786 р., до преамбули якої підкреслено роль народу, як суверену: «Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити досконаліший союз,

установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та убезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи - видаємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки» [112].

Сьогодні, доречно розглянути вплив та роль громадянського суспільства та його зв'язок з державою в контексті сучасних міжнародно-політичних та економічних процесів. Демократія є важливим надбанням людства, проте традиційне розуміння демократії та її інституцій потребує доповнення та переосмислення, оскільки функціонування демократичних суспільств наразі все частіше зазнає впливу сторонніх суспільно-політичних, фінансових та глобалізаційних явищ. Хорватський науковець Д. Родін вважає, що демократію не можна розуміти як форму правління та «владу народу» або «владу над народом», оскільки демократія є сукупністю багатьох соціальних та політичних процесів, які часто є окремими від політичної влади.

Проте, сучасне управління в багатьох розвинених, демократичних країнах, фактично ставить під питання про наявність реального народовладдя. На даний час, політичний режим зазнає впливу з боку транснаціональних корпорацій, які прагнуть до освоєння нових ринків, власних капіталістичних інтересів, що потребує адекватного регулювання з боку держави, створення умов для інвестиційної привабливості, але також і необхідних обмежень.

В контексті такого розуміння, слушною є думка українського політолога О.Висоцького, щодо визначення постдемократії, яка є моделлю, що існує у ліберально-демократичних державах, проте вона лише симулює демократичні процеси під маскуванням яких здійснюється неототалітарна політика. Така демократія фактично є удаваною та слугує прикриттям для розподілу матеріальних благ та активів, за якого багатші стають ще багатшими, а бідні бідніють. Можна визначити постдемократію як політичний режим за якого присутні демократичні інститути, втім, які, не виконують свою функцію представництва інтересів народу [15, с. 3-4].

За таких умов, активне та дієве громадянське суспільство природно виступає важелем контролю за прозорістю та правомірністю дій влади, виборчим процесом, оскільки існує ризик перетворення демократичних інститутів на спосіб досягнення влади та маніпуляції суспільною думкою з боку державних та приватних еліт. Розвиток цифрових технологій та «електронної демократії», відкриває нові можливості для участі громадянського суспільства у прийнятті рішень на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Висновки до розділу 3. Громада як частина громадянського суспільства, що складається з місцевих жителів, об'єднаних спільними інтересами, та територією проживання, цілком природно є основою місцевого самоврядування. Задоволення потреб та інтересів місцевої спільноти є змістом діяльності органів місцевого самоврядування. Громадський контроль є одним зі способів забезпечення народовладдя через безпосередню участь громадян у прийнятті та зміні управлінських рішень. Контроль громадськості полягає у виявленні, попередженні та недопущенні дій влади, пов'язаних з порушення прав, свобод та інтересів суспільства. Для громадського контролю важливо отримання необхідної інформації про діяльність органів державної влади. Незалежні ЗМІ, журналісти та блогери виконують важливу функцію розслідування, спостереження та інформування громадськості, без чого громадський контроль є неможливим. Досвід механізмів забезпечення участі громадянського суспільства у державній політиці інших країн є необхідним для вивчення з можливим запозиченням в Україні (консультацій органів місцевого самоврядування з громадськістю, організації онлайн платформ, законодавчої ініціативи громадян та ін.).

ВИСНОВКИ

Результати дослідження державного регулювання становлення інститутів громадянського суспільства в Україні дають підстави зробити наступні висновки:

1.1. Громадянське суспільство є сукупністю людей об'єднаних особистими інтересами, потребами. Громадянське суспільство утворилося в процесі історичного розвитку. На відміну від первісного, громадянське суспільство живе за правовими нормами, перебуває у взаємодії та взаємозв'язку з державою, є одержавленим. Громадянське суспільство складається з вільних індивідів, характеризується економічними, соціальними, політичними, культурними, духовними, світоглядними взаємовідносинами. Особисте прагнення людини до самореалізації є рушійною силою громадянського суспільства. Держава та громадянське суспільство здійснюють взаємний вплив один на одного. Держава забезпечує умови для дотримання прав і свобод громадян, з іншого боку без громадянського суспільства неможлива демократична держава та народовладдя.

1.2. Поняття «інститут» по відношенню до громадянського суспільства має, як юридичне значення, шляхом визначення та регламентації діяльності у нормативно-правових актах, так і соціологічне, що означає особливий тип суспільства та суспільних зв'язків. Інститути громадянського суспільства можна класифікувати за різними сферами діяльності: економічні, соціально-трудові, соціальні, правозахисні, освітні, молодіжні та гендерні, національно-патріотичні, релігійні, спортивні, екологічні, культурні, інформаційні, органи самоорганізації населення. Політичні партії, благодійні, релігійні організації також є громадськими організаціями та належать до системи громадянського суспільства. В широкому значенні до системи громадянського суспільства також належать незалежні медіа, непідприємницькі товариства, колективи, групи людей, індивіди. Громадянське суспільство має визначений

конституційно-правовий статус, що включає права, свободи і обов'язки людини і громадянина, які є основою розвитку громадянського суспільства.

1.3. Релігійні організації, як частина громадянського суспільства виконують світоглядну та ціннісну роль. Багато людей знаходить у релігії та церкві власне духовне відродження, наповнення сенсом та вірою. Україна є багатоконфесійною державою в якій співіснують різні релігійні організації. Свобода віросповідання може підлягати обмеженням у визначених, законодавчо встановлених підставах.

2.1. Громадянське суспільство України є активною силою, здатною до трансформацій та протесту. Незважаючи на тоталітарний радянський режим, пров волі та громадянської активності сприяли створенню незалежної України. Громадські акції протесту або «майдани» стали одним з основних проявів активності, здатній вплинути на політичний стан та вектор розвитку країни. Від радянських часів до теперішнього часу громадянське суспільство пройшло великий шлях національного самоусвідомлення, закріплення власної юридичної суб'єктності.

2.2. В умовах війни громадянське суспільство України значною мірою проявило себе, як потужна сила, здатна до самоорганізації в короткий проміжок часу. В складних обставинах, коли держава виявилася неготовою та недостатньо забезпеченою до захисту та відсічі агресії, громадянське суспільство стало значною опорою для виживання країни. Волонтери та волонтерські організації стали пліч о пліч з фронтом, допомагаючи і забезпечуючи військових в міру власної можливості.

2.3. Громадянська активність є рушійною силою від якої фактично залежить існування самого громадянського суспільства. Громадськість здатна бути впливовою силою, здійснювати контроль, за наявності в ній людей з розвиненою свідомістю, активних, цілеспрямованих, прагнучих до досягнення власної мети в житті. Активна громадянська позиція залежить, як від самої

людини, її особистих якостей, які здобуваються нею в процесі життя, у тому числі під впливом середовища, виховання. Молодь є найбільш соціально активною частиною суспільства, через яку найчастіше відбуваються важливі суспільні зміни.

3.1. Громадянське суспільство тісно пов'язане з місцевим самоврядуванням, що відображає принцип народовладдя закріплений у Конституції України. Територіальна громада, її інтереси та потреби є основою місцевого самоврядування. Прямою необхідністю для реалізації інтересів місцевої спільноти є децентралізація управління з розумним поєднанням централізації та децентралізації. Територіальна громада є спільнотою людей різних за віковими, національними, релігійними, культурними ознаками, але об'єднаних спільними інтересами добробуту та місцевого розвитку.

3.2. Громадський контроль є способом забезпечення участі громадян у державній політиці, попередження, виявлення фактів порушень прав та свобод громадян. Здійснення народовладдя може бути реалізовано через громадський контроль, оскільки народ є єдиним джерелом влади. Громадський контроль здійснюється у різних формах (журналістські розслідування, доступ до інформації щодо діяльності органів державної влади, громадська експертиза, представництво в органах місцевого самоврядування та ін.). Наразі є потреба систематизації положень різних нормативних актів щодо громадського контролю та прийняття Закону України «Про громадський контроль».

3.3. Досвід інших країн показує використання інформаційних технологій, консультацій з громадськістю для забезпечення демократії. Можливим є запозичення таких засобів в Україні (участі громадськості у формуванні місцевих бюджетів, консультації з громадськістю та створення відповідних онлайн платформ). Громадянське суспільство відіграє важливу роль у забезпеченні реальної демократії, оскільки державні органи та інсуючі політичні системи часто зазнають стороннього впливу, що може формалізувати демократію та волевиявлення народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Третяк С.М. Формування поняття «громадянське суспільство» в західній та українській політико-правовій думці. [Електронний ресурс] Журнал «Правова держава». Випуск 13. – К., 2002. Режим доступу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tretyak_2002_1.pdf

2. Карасевич А.О. Концепція громадянського суспільства Томаса Гоббса/А.О., Карасевич, Лисенко Л.Г. Вид-во Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

3. Шевчук Д. Філософія громадянського суспільства. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3760/1/Shevchuk.pdf>

4. Чувардинський О. Теоретико-філософське осмислення поняття «громадянське суспільство». Наукові записки. Випуск 29. Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/chuvardynskiyi_teoretyko_filosofske.pdf

5. Громадянське суспільство та соціальна правова держава. Правознавство: Підручник. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://buklib.net/books/22132/>

6. Требін М.П. Громадянське суспільство, як соціальний феномен: зародження концепту. Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-obschestvo-kak-sotsialnyy-fenomen-zarozhdenie-kontseptu/viewer>

7. Громадянське суспільство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://politologia-rdgu.rv.ua/images/school/t8.pdf>

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України.

9. Томаш Л.В. Співвідношення громадянського суспільства і держави. Львівський державний університет внутрішніх справ. Право і суспільство. [Електронний ресурс].

Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/12.pdf.

10. Громадянське суспільство.

Гене́за поняття «громадянське суспільство». [Електронний ресурс]. Режим доступу: [file:///D:/Downloads/kvceG1jJ4ksrEyQgf_41vzx4CBTO8i-p%20\(2\).pdf](file:///D:/Downloads/kvceG1jJ4ksrEyQgf_41vzx4CBTO8i-p%20(2).pdf)

11. Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22): [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

12. Громадянське суспільство і держава. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1560.html>

13. Громадянське суспільство: поняття, ознаки, структура. Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/gromadyanske-suspilstvo-ponyattya-oznaki-struktura/>

14. Мельниченко Б.Б. Форми та напрями впливу громадянського суспільства на публічне управління у країнах Європейського союзу. /Б.Б. Мельниченко Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2018. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34751/1/%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%98%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D0%A0%D0%AF%D0%9C%D0%98%20%D0%92%D0%9F%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%A3.pdf>

15. Андрієнко О.В. Постдемократія як відповідь на світоглядну кризу сучасності. / О.В. Андрієнко. «Наука. Релігія. Суспільство» № 3'2009. Донецький національний університет, Україна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33422/14-Andrienko.pdf>
16. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку. Монографія. Г.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська, Л.М. Герасіна, В.Я. Зимогляд, Ю.І. Золотарьова, Г.П. Клімова, Н.П. Осипова, І.В. Підкуркова, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук, О.М. Сахань; за ред. М.П. Требін. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
17. Конституція України. Науково-практичний коментар. Національна академія правових наук України. Харків «Право» 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280 від 21.05.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 24. – ст. 170.
19. Наливайко Л.Р. Принцип субсидіарності, як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. Л.Р. Наливайко. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки.
20. Європейська хартія місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р. Хартію ратифіковано Законом [№ 452/97-ВР від 15.07.97](#) Відомості Верховної Ради України. Від 16.11.2009
21. Чапала Г.В. Громадянське суспільство і місцеве самоврядування – концептуальні засади взаємодії. Г.В. Чапала. Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск 10 ' 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2501/1/Chapala_12.pdf

22. Леся Федченко Використання інструментів місцевої демократії під час дії воєнного стану – роз’яснення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/16695>
23. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування № 7283 від 13.04.2022. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Законопроекти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39362>
24. Для чого потрібна місцева демократія територіальним громадам? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uplan.org.ua/dlia-choho-potribna-mistseva-demokratiia-terytorialnym-hromadam/>
25. А.Р. Крусян. Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного конституціоналізму. Крусян А.Р. Наукові праці Одеської національної юридичної академії 2009 р.
26. Катерина Саркісова. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві. Політичний менеджмент № 1, 2007 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sarkisova_elektronna.pdf
27. Про добровільне об’єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 5 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради 2015, № 13, ст.91.
28. Т.В. Мелешченко. Становлення громадянського суспільства в незалежній Україні: проблеми та перспективи. НПУ імені М.П. Драгоманова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28824/Meleshchenko.pdf;jsessionid=46C6B30FDA6CF21DBFF44DA16783D800?sequence=1>

29. Рівно 20 років тому відбувся установчий з'їзд Української студентської спілки. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://texty.org.ua/articles/11198/Rivno_20_rokiv_tomu_vidbuvsya_ustanovchyj_z_jizd-11198/

30. Революція на граніті 1990 року. 40 архівних фото. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30869089.html>

31. Тетяна Андрійчук. Формування інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні: чинники та особливості. Політичний менеджмент № 1-2, 2013. Політичні інститути та процеси.

32. 15 років із дня отруєння Ющенка: чи є «світло в кінці справи»? [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/30148147.html>

33. Становлення громадянського суспільства. Помаранчева революція 2004 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://uahistory.co/pidruchniki/hlibovska-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/36.php>

34. Історія виборів третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури». [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049>

35. Судова палата Верховного Суду України. Рішення від 03.12.2004 р. Щодо справи за скаргою на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента.

36. Про громадські об'єднання: Закон України. № 4572-VI, 22 березня 2012 року. Відомості Верховної Ради України - 2013, № 1, ст.1.

37. Євген Цокур. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. Політичний менеджмент № 3, 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_etepy.pdf
38. Слово «тітушки» увійшло до Вікіпедії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/12/131203_titushky_wikipedia_uk
39. Юрій Поліщук. Трансформаційні процеси в сучасній Україні: зарубіжна історіографія. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки. Випуск 5-6(85-86).
40. Ярослав Потапенко. Рецепція євромайдану в сучасному українському соціокультурному дискурсі. Наукові записки. Випуск 4(78). ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/potapenko_retseptsiia.pdf
41. Youth involvement in civil society development: current state and prospective trends. Monograph. Yuliana Palagnyuk, Michał Ekkert, Olena Faichuk, Oleksandr Nestorenko, Tetyana Nestorenko, Iryna Ostopolets, Sylwia Pawlikowska-Musiewicz, Dmytro Say, Svitlana Surhova, Sławomir Śliwa. Edited by Magdalena Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020.
42. Бульбенюк С.С. Місце та роль молоді у становленні громадянського суспільства в Україні (євроінтеграційний аспект). «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2696220d-c32b-477d-8261-88b62c50e2fd/content>
43. Громадянська позиція сучасної молоді. Метофор О., Кучма В. Технічний коледж Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя.

VIII Всеукраїнська студентська науково - технічна конференція "ПРИРОДНИЧІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАУКИ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ".

44. Наталія Курилюк. Активна громадянська позиція молоді: поняття, сучасний стан, фактори впливу сучасного інформаційного простору. Матеріали Першої науково-практичної конференції. Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2372/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BB%D1%8E%D0%BA%203.pdf>

45. Юрій Вінтюк. Особливості мотивації до громадської активності у студентів у сучасних умовах. Національний університет «Львівська політехніка». Соціогуманітарні проблеми людини. Психологічне здоров'я особи і суспільства. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27427/23-Vintyuk.pdf?sequence=1>

46. Громадянське суспільство в Німеччині. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanske_suspilstvo_v_nimechchini.html

47. Марина Остапенко. Громадянська активність, як основа формування громадянського суспільства. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26831/14-Ostapenko.pdf>

48. Марина Слижук-Денісенко. Методична розробка. «Громадянська активність молодого покоління». Управління освіти Чернівецької міської ради. Чернівецький міський палац дітей та юнацтва.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-gromadyanska-aktivnist-molodogo-pokolinnya-325807.html#:~:text=%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B0%D0%>

[BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%2C%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%88%D1%83%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%83,%2C%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%2C%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%2D%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0.](#)

49. Вплив війни на громадянське суспільство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=vplyv-vijny-na-hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny>

50. Власенко С.І. Роль громадянського суспільства у становленні публічної політики національної пам'яті в Україні. С.І. Власенко. «Public administration and regional development». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/345/303>

51. Тимченко М.С. Розвиток сервісу «дія» в умовах війни. Нові можливості публічного управління. М.С. Тимченко. «Public administration and regional development». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/322/277>

52. Гончарук В.В. Нормативно-правове регулювання та інституційне забезпечення взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. В.В. Гончарук. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/325/280>

53. Українські волонтери та фонди, які найбільше допомагають країні під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/top-volonteriv-ta-fondiv-yaki-zaluchili-naybilshe-groshey-dlya-shvidshoyi-peremogi-ukrayini-2181787.html>

54. Ольга Гордійчук. Роль громадянського суспільства у захисті національної безпеки України/ Юлія Гриценко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/32.pdf>
55. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19 квітня 2011 року. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 42, ст.435.
56. Петиція з вимогою відкласти нові правила пропуску гуманітарної допомоги набрала голоси за три дні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/19/705654/>
57. Електронні петиції. Відтермінування вступу в дію та внесення змін до постанови КМУ №953 від 05.09.2023 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/5606>
58. Бондарчук Н.В. Удосконалення взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Н.В. Бондарчук. Public Administration and Regional Development» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/329/284>
59. Кожен третій українець став мігрантом за 11 місяців війни, - дослідження Gradus Research. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/society/2023/02/02/544550_kozhen_tretyy_ukrainets_stav.html
60. Лотюк О.С. Зміст і класифікація інститутів громадянського суспільства. О.С. Лотюк. Серія ПРАВО. Випуск 29. Том 1. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4024/1/%D0%97%D0%9C%D0%86%D0%A1%D0%A2%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%98%20%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%20%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%D0%86%D0%92%20%D0%93%D0%A0%D0%9E%20%D0>

[%9C%D0%90%D0%94%20%D0%AF%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A1%D0%A3%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%90.pdf](#)

61. Мерник А.М. Інституційна структура громадянського суспільства. А.М. Мерник. Серія ПРАВО. Випуск 19. Том 1. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16967/1/%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf>

62. Постол К.А. Класифікація інститутів громадянського суспільства як суб'єктів правовідносин з державою. К.А. Постол. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36094/Postol_217-220.pdf?sequence=2

63. Кабінет Міністрів України. Постанова від 5 листопада 2008 р. № 976. «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади».

64. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» від 27.09.2021 р.

65. Чим відрізняється громадська організація від громадської спілки? [Електронний ресурс].

Режим доступу: <https://urlight.com.ua/uk/2020/02/24/chym-vidriznyayetsya-gromadska-organi/>

66. Давидова Н.О. Громадське об'єднання та громадська організація: дихотомія понять. Менджул М.В. Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

67. Рамазанова У.В. Сутність поняття «громадське об'єднання» та «громадська організація». Національна академія внутрішніх справ. Адміністративне право та адміністративна діяльність. Право і суспільство № 4/12.

68. Міністерство юстиції України. Роз'яснення від 12.05.2008 р. N 32-32-263. «Щодо правового статусу кооперативів та громадських організацій та кооперативів». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_263323-08#Text

69. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України № 755-IV від 15 травня 2003 р. [Електронний ресурс].

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

70. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України № 1045-XIV від 15 вересня 1999. Відомості Верховної Ради України 1999, № 45, ст. 397.

71. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України № 5026-VI від 22 червня 2012 року. Відомості Верховної Ради, 2013, № 22, ст. 216. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text>

72. Про основні засади молодіжної політики: Закон України № 1414-IX від 27 квітня 2021 року. Відомості Верховної Ради України, 2021, № 28, ст.233.

73. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України № 554/97-ВР, від 7 жовтня 1997 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 52, ст.312.
74. Кривоцюк П. Створення партій демократичного типу: світовий досвід та українські реалії / Петро Кривоцюк // Людина і політика. – 2002. – № 5.– С. 37–50.
75. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4824/1/vkc_2017_1_16.pdf
76. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України № 5073-VI від 5 липня 2012 року. Відомості Верховної Ради, 2013, № 25, ст.252.
77. Конвенція про захист прав і основоположних свобод. (Європейська конвенція) Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97
78. Микола Палінчак. Держава і церква у постсоціалістичному суспільстві (на прикладі країн Центральної Європи та України). Ужгород. Поліграфцентр. «Ліра» 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/12137/1/Pal_mon%20Derzhava_Cerkva%20.pdf
79. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України. N 3477-IV від 23 лютого 2006 року. Відомості Верховної Ради України, 2006, N 30, ст.260.
80. Європейський суд з прав людини. Рішення. Справа «Свято-Михайлівська Парафія проти України» (Заява N 77703/01) Страсбург, 14 червня 2007 року
81. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року. Відомості Верховної Ради УРСР 1991 № 25, st. 283
82. Звіт про мережу релігійних організацій. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mIyjvRLtwpJR/edit?pli=1#gid=691852470>

83. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій № 8371 від 19.01.2023 р.

84. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dessa.gov.ua/vysnovok-relihiiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/>

85. Основи публік рилейшнз: навчально-методичний посібник для студентів спеціальностей 8.03010201 «Психологія» та 8.18010018 «Адміністративний менеджмент» / О. Г. Романовський, Н. В. Серета, Є. В. Воробйова. – Х. : НТУ «ХП», 2015. – 176 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/7583288c-237f-4f95-ac46-9fb4d3161b96/content>

86. Іван Стороженко. Пасіонарність – джерело виникнення українського козацтва в аспекті етногенезу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Storozhenko_Ivan/Pasionarnist_dzherelo_vynyknennia_ukrainskoho_kozatstva_v_aspekti_etnohenezu.pdf?

87. Арабаджиев Д.Ю. Соціальний контроль, громадський контроль і громадський моніторинг: до питання співвідношення понять. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова Випуск 11'2013. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6445/Arabadzhyev.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

88. Пухкал О.Г. Громадський контроль, як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. Механізми державного управління. [Електронний ресурс].

Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/14_2010/18.pdf

89. Пащинський О.С. Громадський контроль, як чинник демократичного розвитку держави і суспільства. Науково-дослідний інститут публічного права Юридичний науковий електронний журнал. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/11_2021/129.pdf

90. Соломонова С.А. Особенности прямой демократии в Швейцарии. С.А. Соломонова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///D:/Downloads/osobennosti-pryamoy-demokratii-v-shveytsarii.pdf>

91. Про медіа: Закон України. № 2849-IX від 13 грудня 2022 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

92. Проект Закону про публічні консультації № 4254 від 23.10.2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235

93. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

94. Постанова Кабінету Міністрів від 05 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>

95. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України № 51/95-ВР, від 10 лютого 1995 року. Відомості Верховної Ради України, 1995, № 9, ст.56.

96. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 2 червня 2016 року. Відомості Верховної Ради, 2016, № 31, ст.545.

97. Кримінально-процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року.
98. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII, від 14 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради, 2014, № 49, ст. 2056.
99. Про інформацію: Закон України. № 2657-XII від 2 жовтня 1992 року. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 48, ст.650.
100. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 32, ст. 314.
101. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» N 683/2002 від 1 серпня 2002 року.
102. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» № 109/2008 від 7 лютого 2008 року.
103. Кабінет Міністрів. Постанова «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 3 листопада 2010 р.
104. Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 47, ст.256.
105. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України № 1045-XIV від 15 вересня 1999 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 45, ст.397.
106. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України № 1160-IV, від 11 вересня 2003 року. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 9, ст. 79/

107. Докаленко В.В. Взаємодія між органами влади та інститутами громадянського суспільства в Україні в умовах широкомасштабної війни. В.В. Докаленко «Public Administration and Regional Development».

[Електронний ресурс].

Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/286/241>

108. І.П. Динник. Міжнародний досвід ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства та його імплементація в практику державного управління України. Динник І.П. Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2019/25.pdf

109. Сенча С.А. Аналіз можливості адаптації досвіду зарубіжних країн для стимулювання розвитку громадянського суспільства в Україні. Право та державне управління. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_2/28.pdf

110. European Economic and Social Committee. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.eesc.europa.eu/>

111. Оксамитова революція у Чехословаччині. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/11/16/156553/>

112. The Constitution of the United States. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://constitutioncenter.org/media/files/constitution.pdf>